

IZMEĐU VJERE I DOMOVINE

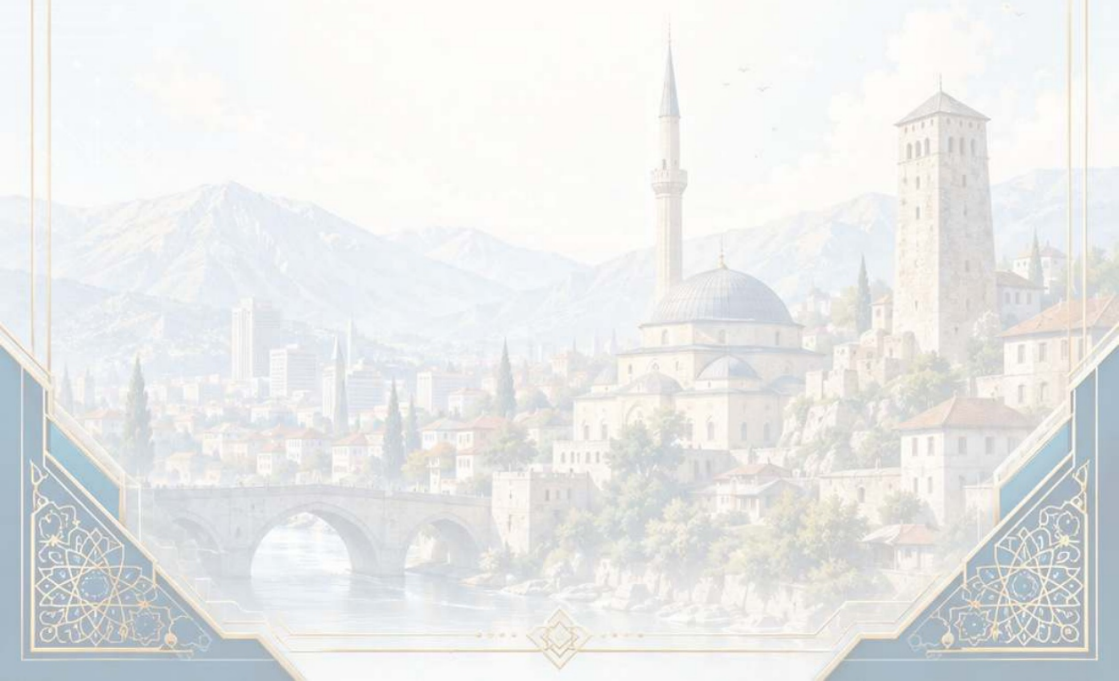
BOŠNJAK U VREMENU
KOJE DOLAZI

IZMEĐU VJERE I DOMOVINE

Bošnjak u vremenu koje dolazi

2026

Napomena čitaocu

Ova knjiga je esejističko i autorsko djelo o vjeri, identitetu, Bosni, bošnjačkom iskustvu i odgovornosti prema budućnosti. Nije zamišljena kao akademski udžbenik historije niti kao zamjena za stručnu historiografiju, teologiju ili pravne i političke studije. Njena namjera je da podstakne razmišljanje, razgovor i ličnu odgovornost.

Knjiga je napisana u vlastitom tonu i ne oponaša niti preuzima tekstove drugih autora. U njenom središtu nije pitanje kako biti glasniji od drugih, nego kako biti bolji prema sebi, svojoj vjeri, svojoj porodici, svom narodu i ljudima s kojima dijelimo svijet.

Bosna i bošnjaštvo u ovoj knjizi ne predstavljaju poziv na zatvaranje prema drugima. Naprotiv: čovjek koji zna ko je ne mora se bojati tuđeg identiteta. Vjera koja je sigurna u svoju istinu ne treba nepravdu da bi se dokazala.

Posvećeno generacijama koje dolaze poslije nas.

*Da nas ne pamte samo po onome što smo imali,
nego po onome što smo znali sačuvati.*

SADRŽAJ

1. Ko su Bošnjaci?
 2. Bosna nije samo zemlja
 3. Islam kao vjera i mjera
 4. Vjera bez morala je prazna riječ
 5. Čovjek između Istoka i Zapada
 6. Porodica - prva škola naroda
 7. Jezik, ime i pamćenje
 8. Dijaspore - između dvije kuće
 9. Znanje, rad i dostojanstvo
 10. Novac, uspjeh i granice
 11. Podjele među nama
 12. Sjećanje na nepravdu bez života u mržnji
 13. Država, odgovornost i sloboda
 14. Mladi Bošnjaci i budućnost
 15. Povratak sebi
 16. Bosna kroz historijske prijelome
 17. Bošnjačko ime i pravo na samodefiniciju
 18. Džamija, vakuf i čaršija
 19. Srebrenica - pamćenje i odgovornost
 20. Muškarac - snaga koja služi
 21. Žena - dostojanstvo, znanje i porodica
 22. Djeca - amanet koji odgajamo
 23. Digitalno vrijeme - istina, pažnja i karakter
 24. Amanet generacijama koje dolaze
- Završna riječ - Šta ostavljamo iza sebe?

Vjera • identitet • porodica • Bosna • budućnost

Uvod - Pitanje koje ostaje

Postoje trenuci u životu čovjeka kada shvati da ga pitanje porijekla ne zanima zato što želi živjeti u prošlosti, nego zato što želi znati kojim putem ide. Čovjek bez sjećanja može imati adresu, posao, automobil i dokumente, a ipak osjećati da mu nešto nedostaje. Isto vrijedi i za narod. Narod može imati institucije, zastavu i granice, ali ako izgubi unutrašnju svijest o tome zašto postoji i koje vrijednosti želi prenijeti, njegova vanjska forma postaje krhka.

Ova knjiga je nastala iz jednog jednostavnog nemira: šta će ostati od našeg bošnjačkog iskustva kada generacije koje pamte staru Bosnu, sela, avlije, običaje, prve odlaske u dijasporu, rat, obnovu i teške početke više ne budu među nama? Hoće li naša djeca naslijediti samo prezimena koja teško izgovaraju njihovi školski drugovi, ili će znati priču iza tih prezimena? Hoće li islam za njih biti samo porodična oznaka ili živa moralna orijentacija?

Bošnjaštvo nije dovoljno čuvati u pjesmi, zastavi i emotivnom govoru. Emocija je važna, ali kratko traje ako nema znanje iza sebe. Vjera nije dovoljno jaka ako se svodi na obred bez karaktera. Patriotizam je slab ako se pokazuje samo ljeti, dok se od Bosne očekuje da postoji sama od sebe.

Porodica nije sigurna samo zato što živi pod istim krovom. Sve što je vrijedno traži stalnu brigu.

Kroz naredna poglavlja nećemo pokušavati napraviti savršenu definiciju Bošnjaka. Ljudi su složeniji od definicija. Pokušat ćemo razumjeti veze između vjere i morala, naroda i države, porodice i jezika, dijaspora i domovine, novca i dostojanstva, sjećanja i budućnosti. Pokušat ćemo postaviti teža pitanja od onih koja se obično postavljaju, jer narodu nisu potrebne samo lijepe riječi. Potrebna mu je sposobnost da vidi svoje slabosti bez samoprezira i svoje vrijednosti bez oholosti.

Bosna je kroz historiju preživjela mnogo toga. Ali njena budućnost neće biti određena samo onim što joj drugi žele. Bit će određena i kvalitetom ljudi koji je smatraju svojom. To je možda najvažnija misao ove knjige: odgovornost nije uvijek negdje izvan nas. Ponekad se nalazi u našoj kući, u načinu na koji odgajamo dijete, u poslu koji radimo pošteno ili nepošteno, u jeziku kojim govorimo, u znanju koje tražimo i u načinu na koji se ponašamo prema ljudima kada nas niko ne gleda.

Ako ova knjiga uspije da čitaoca zaustavi makar nekoliko puta i natjera ga da sebi postavi pitanje „šta ja mogu bolje?“, onda je ispunila svoju svrhu. Jer promjena naroda rijetko počinje velikim govorom. Češće počinje tihom odlukom jednog čovjeka da neće nastaviti istu grešku.

Ko su Bošnjaci?

Narod ne počinje onda kada ga drugi priznaju. Počinje
onda kada prepozna samoga sebe.

Ime i svijest

Pitanje ko su Bošnjaci na prvi pogled izgleda kao pitanje historije. U stvarnosti je to istovremeno pitanje sjećanja, kulture, jezika, vjere, političkog iskustva i ličnog osjećaja pripadnosti. Narod nije jedna rečenica u enciklopediji. On je zajednica pamćenja: ljudi koji, uprkos razlikama među sobom, prepoznaju određenu zajedničku priču i osjećaju obavezu da je prenesu dalje.

Bošnjak zato ne mora cijeli život dokazivati drugima da postoji. Ozbiljan identitet nije stalna svađa. On je sigurnost koja dolazi iz znanja. Kada čovjek zna ko su mu roditelji i preci, odakle je njegova porodica, kojim jezikom govori i koje vrijednosti smatra svojim, tuđe priznanje može biti važno u političkom smislu, ali nije izvor njegovog unutrašnjeg dostojanstva.

Bosna u imenu

U riječi Bošnjak nalazi se Bosna. To ne znači da je svaki odnos prema Bosni isti niti da svi Bošnjaci žive na njenoj teritoriji. Danas stotine hiljada ljudi bošnjačkog porijekla žive širom Evrope i svijeta. Ipak, kulturno i historijsko središte njihovog identiteta ostaje vezano za Bosnu i Hercegovinu i širi bosanski prostor u kojem su njihovi preci živjeli.

Zemlja nije samo geografija. Ona postaje domovina kada se u njoj nagomilaju grobovi predaka, porodične priče, mjesta molitve, prve ljubavi, strahovi, radosti i zajedničke uspomene. Zbog toga je odnos prema Bosni kod mnogih Bošnjaka emotivno snažniji od običnog odnosa prema državi. Bosna je istovremeno prostor i simbol opstanka.

Islam i bošnjačko iskustvo

Nemoguće je ozbiljno govoriti o bošnjačkom identitetu, a zanemariti islam. Stoljećima je islam oblikovao veliki dio bošnjačke kulture: način gradnje naselja, porodične običaje, imena, odnos prema smrti i ukopu, kalendar, praznike, dobročinstvo, hranu, osjećaj stida i časti, pa čak i ritam dana koji je nekada određivao ezan.

Ali islam nije nacionalnost. Muslimani pripadaju mnogim narodima, a bošnjačko ime nije mjera nečije vjere. Čovjek se ne približava Bogu prezimenom. Ovo razlikovanje je važno jer čuva i vjeru i narod od pogrešnog poistovjećivanja. Bošnjaštvo može biti kulturni i nacionalni identitet, dok je

islam vjera koja od čovjeka traži ličnu odgovornost pred Stvoriteljem.

Pripadnost bez oholosti

Zdrav nacionalni osjećaj ne treba neprijatelja da bi postojao. Ako vrijednost vlastitog naroda možemo osjetiti samo kada ponižavamo druge, onda naša sigurnost nije velika. Bošnjak može voljeti svoj narod, učiti svoju historiju, čuvati svoj jezik i braniti pravo svoje domovine, a istovremeno poštovati dostojanstvo svakog čovjeka.

Ovo je posebno važno za narod koji je prošao kroz teške historijske lomove. Bol može postati škola odgovornosti ili gorivo trajne mržnje. Prvo vodi zrelosti, drugo nas vezuje za ljude i događaje koje tvrdimo da želimo nadživjeti. Pamćenje bez mržnje nije zaborav. To je odluka da zlo neće određivati naš moral.

Ime kao zadatak

Na kraju, pitanje nije samo „jesam li Bošnjak?“, nego „šta moje bošnjaštvo proizvodi u mom ponašanju?“ Ako proizvodi samo emociju, a ne rad, znanje, poštenje i brigu za zajednicu, onda je slabo. Ako se čovjek ponosi slavnim precima, a vlastitoj djeci ne ostavlja ništa osim priče o njima, prekinuo je lanac koji tvrdi da čuva.

Narodno ime je nasljedstvo, ali i zadatak. Dobijamo ga bez vlastite zasluge; tek svojim životom odlučujemo hoćemo li ga

nositi časno. Zato budućnost Bošnjaka neće zavisiti samo od velikih političkih događaja. Zavisit će od hiljada malih odluka: hoćemo li čitati, učiti djecu jeziku, čuvati porodične veze, poštovati zakon, pomagati slabijem i graditi institucije kojima se može vjerovati.

Bosna nije samo zemlja

Domovina nije samo mjesto odakle smo krenuli. To je i odgovornost prema mjestu kojem se želimo moći vratiti.

Zemlja koja traje duže od naših podjela

Bosna je starija od većine savremenih političkih rasprava koje se vode o njoj. Njeni gradovi, rijeke, planine i putevi pamte različite države i vlasti. Smjenjivala su se carstva i ideologije, mijenjali su se administrativni sistemi, ali je prostor Bosne zadržao svoju posebnost i sposobnost da ljude različitog porijekla uvuče u zajedničku, ponekad tešku, ali prepoznatljivu životnu priču.

Kada se domovina gleda samo kroz današnju politiku, ona postaje manja nego što jeste. Bosna je sloj na sloju života. U jednom gradu mogu stajati tragovi srednjeg vijeka, osmanskog perioda, austrougarske gradnje, jugoslavenske industrije i savremenih zgrada. Taj spoj nije slabost. On govori da Bosna nije nastala kao projekat jedne generacije.

Ljubav bez idealizacije

Voljeti Bosnu ne znači zatvarati oči pred njenim problemima. Naprotiv, ozbiljna ljubav vidi kvarove koje

površna zaljubljenost pokušava sakriti. Korupcija, odlazak mladih, nepovjerenje u institucije, političke manipulacije i lokalne podjele nisu izdaja o kojoj treba šutjeti. To su problemi koje treba imenovati upravo zato što želimo da zemlja bude bolja.

Patriotizam koji se ljuti na svaku kritiku često je nemoćan patriotizam. On Bosnu pretvara u sliku na zidu umjesto u stvarnu zajednicu ljudi. Stvarna Bosna ima škole koje treba popraviti, bolnice koje trebaju stručne ljude, puteve, općine, firme, sela koja nestaju i gradove koji se mijenjaju. Voljeti je znači raditi i na tim običnim stvarima.

Ljetna Bosna i cjelogodišnja odgovornost

Za dio dijaspore Bosna postaje najintenzivnija tokom nekoliko ljetnih sedmica. Tada se popravljaju kuće, obilazi rodbina, sjedi do kasno u noć, govori glasnije nego inače i obećava da se veza nikada neće prekinuti. A onda se život vrati u Zürich, Beč, Malmö, Stuttgart ili neki drugi grad i Bosna ponovo postane ekran telefona.

Nema ništa loše u životu van domovine. Ljudi imaju pravo tražiti sigurnost, posao, obrazovanje i mir. Problem nastaje kada vezu s Bosnom svodimo na nostalgiju. Zemlji ne pomaže samo što je volimo. Pomažemo joj kada kupujemo domaće proizvode, podržavamo ozbiljne projekte, stipendiramo učenika, čuvamo kuću i zemlju, glasamo odgovorno gdje

imamo pravo, prenosimo djeci jezik i ne širimo laži koje dodatno razaraju povjerenje.

Domovina i država

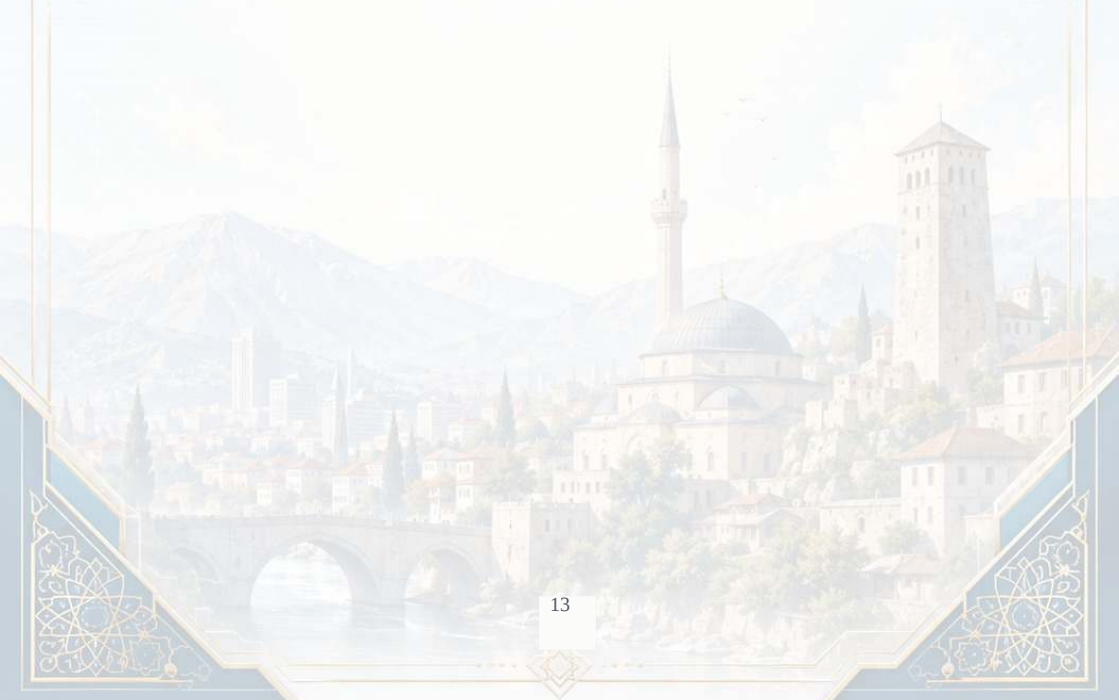
Bosna kao domovina i Bosna i Hercegovina kao država nisu potpuno ista stvar, iako se duboko preklapaju. Domovina pripada osjećaju i historijskom pamćenju. Država pripada zakonima, institucijama i političkoj odgovornosti. Možemo biti emotivno vezani za domovinu, a istovremeno biti nezadovoljni državnim aparatom. To nije proturječnost.

Ali upravo zato treba razlikovati razočaranje u političare od odustajanja od države. Političari dolaze i odlaze. Institucije se popravljaju sporo. Država je okvir u kojem građani štite prava, organizuju javni život i sprečavaju da o njihovoj sudbini odlučuje samo sila. Ko odustane od institucija zato što su loše, ostavlja ih još lakšim plijenom onima koji ih koriste za sebe.

Bosna kao zavjet budućnosti

Najdublja ljubav prema domovini možda se vidi u tome da joj želimo budućnost u kojoj naša djeca neće morati birati između dostojanstva i ostanka. To znači graditi društvo u kojem porijeklo nije važnije od sposobnosti, u kojem zakon ne zavisi od poznanstva i u kojem vjera nije sredstvo za političku trgovinu.

Bosna nije sveta zato što je bez greške. Volimo je upravo kao što se voli porodična kuća: znamo gdje prokišnjava, gdje je zid napukao i šta treba popravljati. Ne rušimo je zbog toga. Uzimamo alat. Domovina je, na kraju, manje pitanje osjećaja nego pitanje odgovornosti.

Islam kao vjera i mjera

Vjera koja ne mijenja čovjeka lako postane samo znak pripadnosti.

Više od naslijeđenog imena

Mnogi Bošnjaci su islam upoznali prvo kroz porodicu: kroz ramazanske večeri, Bajram, miris hrane iz kuhinje, odlazak na džumu s ocem ili dedom, učenje kratkih sura, dovu nad mezarom i riječi koje su se izgovarale u važnim trenucima života. To je vrijedno naslijeđe. Ali naslijeđe samo po sebi nije isto što i svjesna vjera.

Čovjek može naslijediti muslimansko ime, ali ne može naslijediti tuđu iskrenost. Može dobiti Kur'an od djeda, ali ga sam mora otvoriti. Može znati kako izgleda namaz, a nikada se ne upitati šta ga namaz uči o disciplini, skromnosti i odnosu prema ljudima. Vjera postaje lična tek kada čovjek počne razumijevati zašto vjeruje i šta ta vjera traži od njega.

Mjera u svijetu pretjerivanja

Savremeni život čovjeka vuče prema krajnostima. Jedna krajnost je potpuna ravnodušnost prema duhovnom životu: vrijedi samo ono što se može kupiti, izmjeriti ili pokazati.

Druga krajnost je religioznost koja zaboravlja milost, razum i ljudsku složenost. Islam, kada se živi zrelo, poziva na mjeru - ravnotežu između tijela i duha, pojedinca i zajednice, prava i obaveze.

Mjera ne znači mlakost. Ona znači sposobnost da čovjek bude čvrst bez surovosti i blag bez slabosti. To je teško. Mnogo je lakše vikati nego odgajati sebe. Mnogo je lakše suditi tuđem grijehu nego priznati vlastitu oholost, zavist ili nepoštenje. Zato je jedan od najvećih vjerskih zadataka borba protiv vlastite potrebe da se osjećamo boljima od drugih.

Vjera i razum

Vjera se ponekad pogrešno predstavlja kao suprotnost razumu. Ali muslimanska tradicija je stoljećima razvijala nauke, pravnu misao, filozofska pitanja, medicinu, astronomiju i rasprave o društvu. Učenje nije neprijatelj vjere. Neznanje može biti.

Bošnjak koji želi sačuvati islam u novom vremenu ne treba djeci govoriti da ne postavljaju pitanja. Treba ih učiti da pitanja postavljaju ozbiljno, da razlikuju izvor od glasine i znanje od samopouzdanog neznanja. Vjera koja se boji svakog pitanja ostavlja mlade nespремne za svijet u kojem će pitanja svakako doći.

Obred i karakter

Obredi su srce vjerskog života, ali njihov smisao nije samo u pokretu i formi. Post nas uči da možemo reći „ne“ sebi. Zekat i sadaka nas podsjećaju da imetak nije apsolutno naš. Namaz prekida dnevnu trku i vraća čovjeka pitanju kome pripada. Hadž briše društvene oznake i okuplja ljude u jednostavnoj odjeći pred istom tačkom usmjerenja.

Ako nakon svega toga čovjek ostaje nepravedan prema radniku, grub prema ženi, nezainteresovan za djecu, sklon prevari i pun prezira prema slabijima, onda nešto nije stiglo iz obreda do karaktera. Vjera nije ukras čovjekovog identiteta. Ona je mjera prema kojoj se identitet preispituje.

Islam kao odgovornost prema svijetu

Vjernik ne živi samo za sebe. Njegova vjera se vidi u tome da li čuva povjerenje, vraća dug, poštuje dogovor, brine o komšiji, ne rasipa hranu, ne uništava javno dobro i ne koristi vjeru kao opravdanje za vlastiti ego. U društvu u kojem muslimani čine značajan dio stanovništva, kvalitet njihove etike nužno postaje i društveno pitanje.

Zato budućnost islama među Bošnjacima neće zavisiti samo od broja džamija, nego i od kvaliteta ljudi koji iz njih izlaze. Džamija je velika kada iz nje izlaze ljudi kojima se može vjerovati. Vjera je snažna kada je slabiji pored vjernika sigurniji, a ne uplašeni.

Vjera bez morala je prazna riječ

Čovjek može govoriti o Bogu, a istovremeno zaboraviti kako se ponaša prema čovjeku.

Moral prije slike o sebi

Ljudi vole imati dobru sliku o sebi. Vjernik želi misliti da je dobar vjernik, patriota da voli domovinu, roditelj da radi najbolje za dijete. Ali moral počinje tamo gdje prestaje samohvala. Počinje u trenutku kada uporedimo ono što govorimo sa onim što činimo.

U našem društvu nije rijetko vidjeti čovjeka koji govori o vjeri, a radniku kasni s platom; čovjeka koji brani čast porodice, a ponižava ukućane; čovjeka koji se ljuti na nepravdu prema Bošnjacima, a sam bez problema učini nepravdu nekom slabijem. Takve proturječnosti ne dokazuju da je vjera loša. Dokazuju koliko je teško dopustiti vjeri da zaista uđe u karakter.

Poštenje koje košta

Poštenje je lako dok ništa ne gubimo. Pravi test dolazi kada bi laž donijela novac, poznanstvo otvorilo vrata, a prevara vjerovatno ostala neotkrivena. Tada čovjek otkriva vrijednost

svojih principa. Ako se princip može kupiti, onda nije bio princip nego poza.

Za društvo je posebno opasna normalizacija „male“ prevare: uzeti nešto s posla jer „svi uzimaju“, prevariti osiguranje jer je „velika firma“, raditi na crno i istovremeno tražiti prava od sistema, koristiti vezu da preskočimo red. Kada se takve stvari zbroje, dobijemo društvo u kojem niko nikome ne vjeruje.

Odgovornost muškarca i žene

Porodični moral nije hijerarhija u kojoj jači dobija dozvolu za grubost. Odgovornost znači upravo suprotno: onaj ko ima više snage, novca, iskustva ili autoriteta ima veću obavezu da bude pravedan. U vjeri autoritet nije povlastica bez računa.

I muškarac i žena imaju dostojanstvo, obaveze, talente i pravo na poštovanje. Porodica može imati različite uloge, ali nijedna uloga ne daje pravo na poniženje. Djeca najranije uče vjeru posmatrajući kako se roditelji odnose jedno prema drugome. Ako vide dovu bez milosti, naučit će da su riječi odvojene od života.

Javni moral

Moral nije samo privatna stvar. Kada političar zloupotrijebi funkciju, kada službenik traži uslugu za ono što mu je posao, kada poslodavac iskorištava radnika ili kada

građanin uništava zajedničku imovinu, posljedice plaćaju svi. Javni moral je infrastruktura povjerenja.

Narod koji želi snažnu državu mora prestati slaviti snalažljivost kada ona znači prevaru. Ne možemo istovremeno željeti uređenu Švicarsku, Njemačku ili Austriju i kod kuće se hvaliti kako se zakon može zaobići. Uređeno društvo nije palo s neba. Ono se gradi milionima odluka da pravilo vrijedi i kada nam ne odgovara.

Skromnost kao snaga

Oholost je posebno opasna kada se oblači u vjerski jezik. Čovjek tada više ne govori „ja sam bolji“, nego nalazi svete riječi kojima će to prikriti. Zato je skromnost jedna od najvažnijih zaštita vjernika. Skroman čovjek ne znači čovjek bez stava. To je čovjek koji zna da istina nije njegovo privatno vlasništvo.

Moralna obnova jednog naroda ne počinje proglasom. Počinje kada ljudi prestanu tražiti izgovore za vlastite greške. „Svi tako rade“ nije opravdanje. „I drugi su gori“ nije opravdanje. Vjera nas poziva da počnemo od sebe, upravo tamo gdje je najteže.

Čovjek između Istoka i Zapada

Ne moramo birati između korijena i otvorenog svijeta ako naučimo razlikovati vrijednost od navike.

Dvije slike svijeta

Bošnjačko iskustvo je dugo bilo iskustvo susreta različitih civilizacijskih utjecaja. Geografija Bosne stavila ju je na prostor na kojem su se dodirivale političke, vjerske i kulturne sfere. U modernom vremenu taj susret postao je još ličniji: veliki broj Bošnjaka živi u zapadnoevropskim društvima, radi u njihovim firmama, školuje djecu u njihovim školama i svakodnevno pregovara između porodičnog naslijeđa i novih normi.

Ovo ne mora biti tragedija identiteta. Čovjek može iz različitih iskustava uzeti ono što je dobro, a da ne izgubi sebe. Problem nastaje kada svijet dijelimo prejednostavno: Istok kao čistu duhovnost, Zapad kao čisti materijalizam, ili obrnuto, Zapad kao napredak, a vlastitu tradiciju kao teret. Stvarnost je složenija.

Šta možemo naučiti

Od uređenih evropskih društava Bošnjaci mogu mnogo naučiti o funkcionalnim institucijama, profesionalnosti, poštovanju vremena, javnoj odgovornosti, odnosu prema okolišu i sposobnosti da sistem ne zavisi od rodbinskih veza. Nije izdaja priznati da drugi nešto rade bolje. Mudrost počinje kada prestanemo braniti vlastite slabosti samo zato što su naše.

Istovremeno, savremeno društvo pati od usamljenosti, raspada dugoročnih veza, osjećaja besmisla i pretvaranja čovjeka u potrošača. Tu porodična bliskost, duhovnost, osjećaj zajednice i islamsko razumijevanje čovjeka kao bića koje nije svedeno na novac mogu ponuditi vrijednu ravnotežu.

Integracija bez nestanka

Integrirati se u društvo u kojem živiš ne znači izbrisati vlastitu prošlost. To znači poštovati zakon, jezik zemlje, radne obaveze i prava drugih, učestvovati u javnom životu i biti pouzdan komšija i građanin. Čovjek koji živi desetljećima u nekoj zemlji, a odbija naučiti jezik i razumjeti njena pravila, ne čuva identitet; često samo ograničava vlastitu djecu.

S druge strane, potpuna asimilacija nije jedini put uspjeha. Dijete može savršeno govoriti njemački ili francuski i istovremeno razumjeti bosanski. Može biti uspješan lekar,

inženjer ili zanatlija i znati porijeklo svoje porodice. Višestruka pripadnost nije nužno podijeljena lojalnost. Može biti prošireno iskustvo.

Sloboda i granice

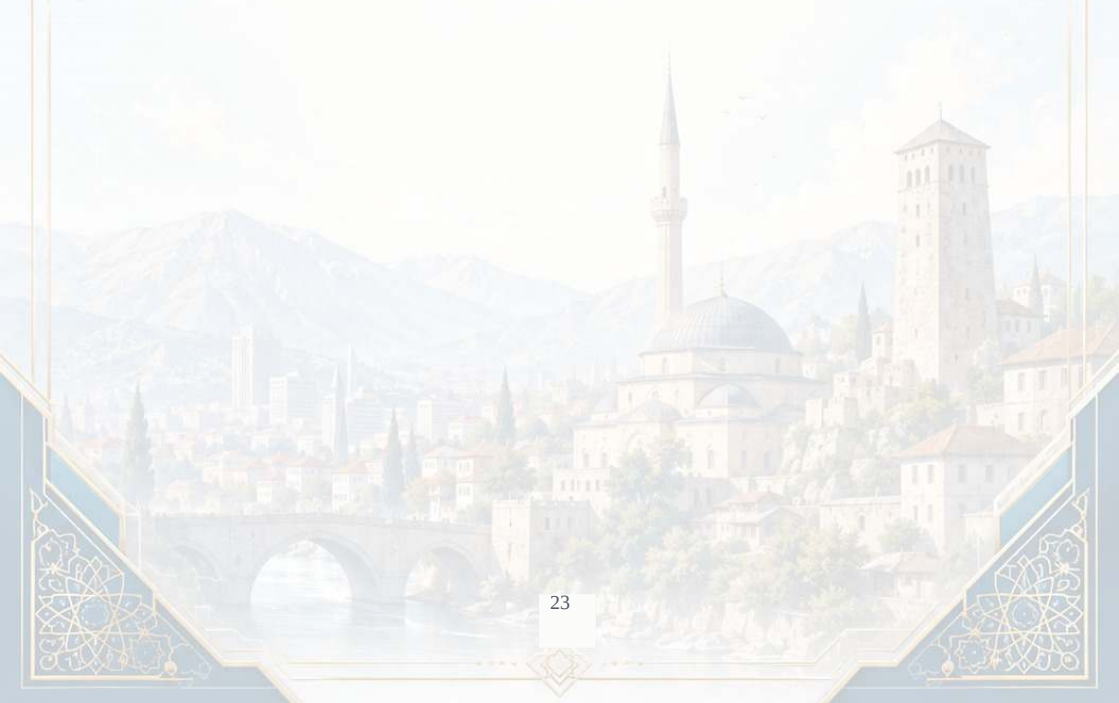
Zapadna društva snažno naglašavaju individualnu slobodu. To je vrijednost koju ne treba olako odbaciti, jer štiti čovjeka od samovolje države, zajednice i porodice. Ali sloboda bez unutrašnjih granica lako postaje nova vrsta ropstva: čovjek može biti pravno slobodan, a potpuno ovisan o potrošnji, pažnji drugih, društvenim mrežama ili vlastitim impulsima.

Islam slobodu ne razumije kao odsustvo svake granice. On čovjeku daje prostor izbora, ali ga podsjeća da izbor ima moralnu težinu. Zrelost je kada čovjek može nešto učiniti, a ipak odluči da neće jer zna da bi time povrijedio sebe ili drugoga.

Most, a ne zid

Bošnjaci u Evropi mogu postati most samo ako ne pokušavaju glumiti ni jednu ni drugu stranu. Most nije čovjek bez identiteta. Naprotiv, da bi spajao dvije obale, mora biti čvrsto oslonjen na obje. Poznavanje vlastite vjere i kulture daje sigurnost; poznavanje društva u kojem živimo daje sposobnost razgovora.

Najbolja budućnost nije u povlačenju u geto niti u potpunom rastapanju. Ona je u samopouzdanom, obrazovanom čovjeku koji zna svoje korijene, poštuje zakone zemlje u kojoj živi, ne boji se različitosti i ne prodaje principe radi prihvatanja.

Porodica - prva škola naroda

Prije nego što dijete nauči historiju naroda, ono u kući nauči da li je pripadnost nešto lijepo ili nešto čega se treba stidjeti.

Kuća kao prva institucija

Kada govorimo o opstanku naroda, često mislimo na politiku, škole i kulturne ustanove. Ali najvažnija institucija identiteta dugo ostaje porodica. U kući dijete čuje prve riječi, upoznaje odnose među generacijama, vidi kako se slavi Bajram, kako se govori o Bosni, kako se tretira stariji čovjek i kako se rješava sukob.

Ako su porodične priče samo svađe, ogovaranje i pritisak, dijete će poželjeti pobjeći od svega što s njima povezuje. Ako su korijeni predstavljeni kao izvor dostojanstva, topline i smisla, veća je šansa da će ih nositi bez tereta. Identitet se zato ne prenosi naredbom. Prenosi se iskustvom.

Otac koji je prisutan

U mnogim porodicama otac se mjeri prije svega time koliko zarađuje. Rad i materijalna sigurnost jesu važni, ali dijete ne pamti samo račune koji su plaćeni. Pamti razgovore,

obećanja, strpljenje, izlete, način na koji je otac razgovarao s majkom i da li je znao priznati grešku.

Prisutan otac nije čovjek koji mora biti savršen. To je čovjek čije dijete zna da mu može doći. Autoritet koji postoji samo kroz strah slabi čim strah nestane. Autoritet izgrađen povjerenjem traje i kada dijete odraste i više ništa ne mora poslušati.

Majka i nevidljivi rad

U porodicama se ogroman dio emocionalnog, organizacijskog i odgojnog rada često podrazumijeva. Majke pamte termine, odjeću, školske probleme, porodične odnose, hranu, bolesti i stotine sitnih stvari koje drže kuću na okupu. Kada se taj rad ne vidi, raste umor i tiho nezadovoljstvo.

Poštovati majku nije samo izgovarati velike riječi o njenom statusu. To je dijeliti teret, slušati je, dati joj vrijeme za sebe i priznati njene sposobnosti. Porodica u kojoj jedno biće stalno daje, a svi ostali samo uzimaju, nije pravedna čak i ako izvana izgleda tradicionalno.

Odgoj bez dva lica

Djeca veoma brzo primjećuju razliku između onoga što odrasli govore i rade. Ako im govorimo da ne lažu, a pred njima smišljamo laž za posao, školu ili osiguranje, naučit će stvarnu lekciju: pravila su za druge. Ako im govorimo da

poštuju starije, a mi vlastite roditelje vrijeđamo, riječ gubi snagu.

Najzahtjevniji dio odgoja je činjenica da dijete stalno gleda. Ne treba mu savršen roditelj, jer takav ne postoji. Treba mu roditelj koji zna reći „pogriješio sam“, „oprosti“ i „pokušat ću drugačije“. Time se uči da dostojanstvo nije isto što i tvrdoglavost.

Porodica i granice

Čuvati porodicu ne znači trpjeti sve. Porodična bliskost bez granica može postati kontrola: ko se s kim druži, ko koliko zarađuje, kako neko troši novac, gdje živi, kada se ženi i šta mora misliti. Tradicija je vrijedna kada pruža oslonac; postaje teret kada guši ličnost.

Zrela porodica ostavlja prostor odrasloj djeci da donose vlastite odluke, a da veza ne prestane čim se ne slažu. Narod kojem su porodice zdrave ima dublju društvenu stabilnost. Jer čovjek koji je u kući naučio poštovati granice, dogovor i odgovornost lakše će to činiti i u društvu.

Jezik, ime i pamćenje

Ono što ne imenujemo polako prestaje biti dio našeg svijeta.

Jezik kao kuća sjećanja

Bosanski jezik nije samo sredstvo sporazumijevanja. U njemu žive način humora, porodični nadimci, dove, uspavanke, poslovice, riječi za hranu, rodbinske odnose i osjećaje koje drugi jezici ponekad drugačije dijele. Kada dijete izgubi jezik svojih predaka, ono ne gubi samo riječi; gubi direktan pristup jednom sloju porodičnog iskustva.

Zato je čuvanje jezika u dijaspori važno, ali ne treba ga pretvarati u kaznu. Ako je bosanski samo jezik kojim roditelj grdi, a jezik škole je jezik prijateljstva, uspjeha i zabave, dijete će prirodno birati ovaj drugi. Jezik se čuva pričom, knjigom, muzikom, putovanjem, razgovorom s nanom i dedom i osjećajem da je višejezičnost sposobnost, a ne problem.

Prezime kao arhiva

Prezime je mala arhiva koju nosimo svaki dan. Nekada ne znamo odakle je došlo, ko ga je prvi nosio i koliko puta je

porodica mijenjala mjesto. Ali iza svakog prezimena stoji lanac ljudi zahvaljujući kojima smo se rodili. Rodoslovlje zato nije samo hobi. Ono može postati način da porodica povрати izgubljeno pamćenje.

Ipak, porijeklo ne treba romantizirati. U svakoj lozi bilo je dobrih i teških ljudi, uspjeha i grešaka. Čuvanje porodične historije ne znači pravljenje mita da su naši preci bili savršeni. Znači priznati da su bili stvarni ljudi i da je njihova priča vrijedna pamćenja baš zato što je stvarna.

Fotografije, dokumenti i mezarja

Porodična memorija često nestane tiho. Umre osoba koja je jedina znala ko je na staroj fotografiji. Baci se kutija dokumenata tokom selidbe. Natpis na nišanu izbljedi. Kuća se proda, a s njom nestanu papiri koji su desetljećima stajali u ladici. Poslije nekoliko generacija ostane pitanje na koje niko nema odgovor.

Zato čuvanje fotografija, skeniranje starih dokumenata, zapisivanje imena i godina, razgovor sa starijima i uređivanje porodičnog stabla nisu male stvari. To je privatni arhiv jednog naroda. Velika historija se često sastavlja upravo iz mnoštva sačuvanih malih tragova.

Pamćenje bez izmišljanja

Kada nemamo podatke, postoji iskušenje da praznine popunimo onim što lijepo zvuči. Ali čast precima ne odajemo

izmišljanjem. Bolje je napisati „ne znamo“ nego porodičnu legendu predstaviti kao sigurnu činjenicu. Istina je dovoljno dostojanstvena i kada je nepotpuna.

Ovo je važna lekcija i za nacionalnu historiju. Narod kojem je stalo do sebe treba ozbiljne arhive, historičare, knjige i kritičko mišljenje. Mit može kratko podići ponos, ali kada se sruši, iza sebe ostavlja cinizam. Znanje je sporije, ali trajnije.

Šta prenosimo

Na kraju, djeci neće ostati sve što znamo. Prenijet ćemo samo ono što pretvorimo u živu praksu. Ako nikada ne pričamo porodične priče, ne možemo očekivati da ih dijete nekako samo osjeti. Ako ne govorimo jezikom, neće ga naučiti iz krvi. Ako ne čuvamo fotografije i dokumente, vrijeme će ih odnijeti.

Pamćenje je čin ljubavi prema onima prije nas i odgovornosti prema onima poslije nas. Ono nas uči skromnosti: mi nismo početak priče. Ali nas uči i odgovornosti: od nas zavisi hoće li se priča nastaviti.

Dijaspora - između dvije kuće

Dijaspora nije samo udaljenost od domovine. To je svakodnevno učenje kako pripadati više nego jednom svijetu.

Prva generacija odlazi, druga se rađa

Prva generacija iseljenika često je živjela s idejom povratka. Radilo se privremeno, štedjelo se, gradila kuća u Bosni i govorilo „još koju godinu“. Ali godine su postale desetljeća, djeca su krenula u škole, dobila prijatelje, zanimanja i vlastite porodice. Privremeni boravak pretvorio se u drugi dom.

Tu nastaje jedan od najvećih izazova: roditelj Bosnu pamti kao život koji je ostavio, dok dijete Bosnu poznaje kao mjesto odmora. Za roditelja je selo puno biografije; za dijete su to nekoliko ulica i rodbina čija imena ne pamti. Ako se taj jaz ne razumije, roditelj može misliti da je dijete nezahvalno, a dijete da mu se nameće tuđi život.

Identitet se ne može narediti

Roditelji često kažu: „Moraš znati ko si.“ Ali dijete će pitati, makar u sebi: „Zašto?“ Ako odgovor glasi samo „zato što ti je

otac odatle“, to možda nije dovoljno. Identitet postaje snažan kada ima sadržaj - kada dijete upozna ljude, priče, jezik, kulturu i vjeru tako da u njima prepozna nešto svoje.

Najbolji način čuvanja bošnjaštva u dijaspori nije neprestano upozorenje da će se izgubiti. To je stvaranje razloga da ga vrijedi sačuvati. Dijete koje povezuje Bosnu s ljubavlju, porodicom, ljetnim uspomena, dobrim pričama i osjećajem pripadnosti nosit će je drugačije od djeteta koje je sluša samo u svađama odraslih.

Uspjeh bez stida od porijekla

Nekad ljudi pokušavaju napredovati tako što brišu sve što ih razlikuje. Mijenjaju izgovor imena, skrivaju vjeru, izbjegavaju jezik roditelja. Drugi čine suprotno i od svake razlike prave znak borbe. Ni jedno ni drugo nije nužno sloboda. Sloboda je moći reći ko si bez potrebe da se pravdaš ili provociraš.

Bošnjak u dijaspori treba težiti izvrsnosti u društvu u kojem živi. Dobro obrazovanje, zanat, poduzetništvo, profesionalna disciplina i javna odgovornost nisu odvajanje od naroda. Naprotiv, svaka uspješna i čestita osoba ruši stereotip i stvara prostor generacijama poslije nje.

Džemat, klub i stvarna zajednica

Organizacije dijaspore imaju veliku ulogu: džemati, kulturna društva, dopunske škole, sportski klubovi i

humanitarna udruženja mogu biti mjesta gdje se ljudi susreću i prenose identitet. Ali institucija ne vrijedi samo zato što nosi naše ime. Mora biti dobro vođena, transparentna i otvorena prema mladima.

Kada se zajednice pretvore u privatne krugove, mjesta ličnih sukoba i nadmetanja ko je „veći“ Bošnjak ili vjernik, mladi se udalje. Oni ne žele naslijediti stare svađe. Ako želimo da dođu, moramo im dati prostor da nešto stvarno grade.

Dvije kuće mogu biti bogatstvo

Čovjek koji pripada Bosni i zemlji u kojoj živi ne mora živjeti cijeli život rastrgan. Može imati dvije emocionalne kuće i jednu moralnu odgovornost: da bude dobar čovjek tamo gdje jeste. Može poštovati švicarske, njemačke ili austrijske zakone i istovremeno govoriti bosanski sa svojom djecom. Može graditi karijeru van Bosne i ulagati dio znanja ili kapitala u njen razvoj.

Dijaspora ne treba biti samo izvor novca. Može biti mreža znanja, kontakata, ideja i novih standarda. Njena najveća snaga nije u tome koliko pošalje u jednom mjesecu, nego koliko mostova može napraviti između Bosne i svijeta.

Znanje, rad i dostojanstvo

Narod koji slavi prošlost, a zapostavlja znanje, ostaje zarobljen u tuđoj budućnosti.

Znanje kao oblik slobode

Neznanje čini čovjeka zavisnim. Ko ne razumije ugovor, zakon, tehnologiju, finansije ili historiju, mora vjerovati tuđem tumačenju. Zato je obrazovanje više od puta do plate. Ono je oblik slobode. Omogućava čovjeku da donosi odluke na osnovu razumijevanja, a ne straha ili glasine.

Kod Bošnjaka se obrazovanje često cijeni, ali ponekad preusko: važna je diploma, manje je važno stvarno znanje. Diploma bez sposobnosti može kratko otvoriti vrata, ali ih neće držati otvorenim. Društvu trebaju stručnjaci koji znaju raditi, zanatlije koje drže riječ, poduzetnici koji razumiju tržište, nastavnici koji bude radoznalost i učenici koji ne uče samo za ocjenu.

Dostojanstvo zanata

Postoji opasna navika da se fizički i zanatski rad smatra manje vrijednim od kancelarijskog. Ali ozbiljno društvo počiva na ljudima koji znaju graditi, popravljati, variti,

instalirati, voziti, njegovati i proizvesti nešto stvarno. Dobar zanatlija ima znanje koje se ne može zamijeniti praznom titulom.

Dostojanstvo rada nije u tome da svaki posao bude lagan ili dobro plaćen. U tome je da čovjek svoj posao radi kvalitetno i da ga društvo pošteno vrednuje. Roditelj ne treba dijete tjerati u određenu profesiju radi statusa. Treba mu pomoći da pronađe sposobnost koju može razviti do izvrsnosti.

Rad i vjera

U vjerskom govoru često se govori o dovi, manje o disciplini. A čovjek koji želi rezultat mora spojiti oboje: moliti se i raditi. Povjerenje u Boga nije izgovor da ne planiramo, ne učimo i ne popravljamo greške. Dova nije zamjena za odgovornost.

Pošten rad ima moralnu vrijednost. Čovjek koji od svog znanja hrani porodicu, ne vara mušteriju, ne krade materijal i poštuje dogovor gradi povjerenje. Takav rad postaje više od ekonomije; on postaje dio karaktera.

Kultura kašnjenja i izgovora

Mala društva posebno skupo plaćaju neprofesionalnost. Kada ljudi kasne, ne odgovaraju na poruke, ne drže rokove i obećavaju ono što ne mogu izvršiti, troši se ogromna količina

energije na provjeravanje i nepovjerenje. Na kraju svi rade sporije jer niko nije siguran ko će ispuniti riječ.

Promjena počinje jednostavno: doći kada smo rekli, platiti kada smo obećali, javiti ako kasnimo, priznati ako nešto ne možemo. To zvuči premalo za veliki nacionalni preporod. Ali upravo takve navike čine razliku između društva koje funkcioniše i društva u kojem se svaki posao pretvara u borbu.

Znanje koje se vraća zajednici

Obrazovan čovjek ne duguje zajednici da odustane od vlastitog života. Ali znanje ima posebno značenje kada se barem dijelom vraća drugima. Mentorstvo mladom čovjeku, besplatno predavanje, stipendija, savjet malom poduzetniku ili pomoć lokalnom projektu mogu imati dugoročan učinak.

Bošnjacima ne nedostaje talent. Često nedostaje sistem koji talent povezuje. Umjesto da se svaki uspješan pojedinac osjeća kao slučajni izuzetak, trebamo graditi mreže u kojima uspjeh jedne osobe olakšava put sljedećoj.

Novac, uspjeh i granice

Imetak je dobar sluga, ali loš gospodar identiteta.

Kad vrijednost čovjeka dobije cijenu

U mnogim zajednicama uspjeh se mjeri onim što se može pokazati: kućom, automobilom, satom, svadbom, putovanjem. Posebno u dijaspori, gdje je prva generacija često počela od teškog rada i skromnih uslova, materijalni napredak postao je dokaz da trud nije bio uzaludan. To je razumljivo. Problem nastaje kada imetak postane glavna mjera čovjeka.

Čovjek tada ne kupuje ono što mu treba, nego ono što treba da ga drugi vide. Kuća postaje veća nego što porodica koristi, slavlje skuplje nego što budžet podnosi, a dug cijena tuđeg odobravanja. Uspjeh koji mora stalno biti prikazan rijetko donosi mir.

Halal nije samo porijeklo novca

Kada se govori o halal zaradi, pažnja se često usmjeri na vrstu posla. Ali moralno pitanje novca je šire: jesmo li pošteno naplatili, jesmo li radniku dali njegovo, jesmo li

kupcu rekli za manu, jesmo li platili porez koji zakon traži, jesmo li ispunili ugovor?

Novac stečen bez odgovornosti može hraniti porodicu, a istovremeno učiti djecu pogrešnoj lekciji. Ona vide kako roditelj dolazi do rezultata. Ako je poruka „važno je samo da se snađeš“, kasnije ne treba biti iznenađen kada se isti princip okrene protiv nas.

Davanje i sloboda od imetka

Jedna od najdubljih vjerskih lekcija o novcu jeste da čovjek nije apsolutni vlasnik svega što ima. Zekat i sadaka prekidaju iluziju da je imetak samo privatna stvar. Oni nas uče da u našem obilju postoji obaveza prema čovjeku koji nema dovoljno.

Davanje također oslobađa onoga ko daje. Čovjek koji nikada ne može pustiti dio imetka postaje njegov čuvar. Nije slobodan, samo je bogatiji. Prava mjera nije koliko možemo kupiti, nego koliko možemo imati a da nas to ne učini oholim i koliko možemo dati a da se ne osjećamo osiromašenim.

Nasljedstvo djece

Roditelji često žele djeci ostaviti kuću, zemlju ili novac. To je plemenita želja. Ali najveća opasnost je ostaviti im imetak bez sposobnosti da njime upravljaju. Dijete koje nikada nije naučilo raditi, čekati, štedjeti i razlikovati želju od potrebe

može za nekoliko godina potrošiti ono što se gradilo desetljećima.

Zato je finansijski odgoj dio porodičnog odgoja. Djeca trebaju razumjeti odakle novac dolazi, šta znači račun, dug, kamata, štednja, ulaganje i milostinja. I trebaju znati da siromaštvo nije sramota, ali ni bogatstvo nije dokaz moralne vrijednosti.

Uspjeh koji ostaje čovjeku

Najzdraviji oblik uspjeha je kada čovjek postane sposobniji, slobodniji i korisniji, a ne samo vidljiviji. Uspješan čovjek može imati dobar automobil i lijepu kuću; problem nije u stvarima. Problem je kada stvari postanu odgovor na pitanje ko smo.

Ako bismo sutra izgubili dio imetka, šta bi ostalo? Znanje, karakter, porodica, vjera, prijateljstva, sposobnost da ponovo počnemo. To je kapital koji se teže pokazuje, ali čovjeka duže nosi.

Podjele među nama

Nije svako neslaganje podjela. Podjela počinje kada nam pobjeda nad svojim čovjekom postane važnija od zajedničkog dobra.

Zašto se male zajednice tako lako cijepaju

U maloj zajednici svaki sukob izgleda veći jer se ljudi poznaju, porodice su povezane i informacije putuju brzo. Lična uvreda lako postane porodična, porodična politička, a politička vjerska. Nakon nekog vremena niko više ne zna gdje je problem počeo, ali svi znaju na kojoj su strani.

Bošnjaci često govore da ih drugi dijele. Vanjski pritisci i politički interesi jesu realni, ali nije dovoljno sve objasniti njima. Niko ne može koristiti našu zavist, sujetu i nepovjerenje ako ih mi ne njegujemo. Zrela zajednica mora biti sposobna vidjeti i vlastitu odgovornost.

Zavist prema uspješnom

U društvu sa slabim institucijama uspjeh često izaziva sumnju: „Kako je on to uspio?“ Ponekad je sumnja opravdana. Ali ponekad iza nje stoji zavist koja radije

umanjuje tuđi rezultat nego da od njega nešto nauči. Tako zajednica kažnjava upravo ponašanje koje želi više imati.

Treba naučiti razlikovati kritiku od zlobe. Ako je neko uspješan poštenim radom, njegov uspjeh nije naš gubitak. Može biti dokaz da je nešto moguće. Zajednica koja zna slaviti dobre primjere stvara kulturu napretka; zajednica koja sve vuče prema dolje proizvodi prosječnost.

Vjera kao stranačka oznaka

Posebno je opasno kada vjerska pripadnost postane alat za grupno nadmetanje. Tada se ljudi ne pitaju šta je ispravno, nego „čiji je“. Džamija, udruženje ili humanitarni projekat postaju poligon ličnog autoriteta. Vjera koja bi trebala smanjiti ego počne ga hraniti.

Zajednica treba procedure upravo zato što ljudi nisu savršeni. Transparentne finansije, jasna pravila, smjenjive funkcije i mogućnost kritike nisu nepovjerenje u dobre ljude. To je zaštita dobrih ljudi od sistema koji ih može pokvariti.

Politika i porodica

Političko neslaganje je normalno. Problem je kada politička pripadnost postane moralna presuda o čovjeku. Tada rođaci prestanu razgovarati, prijatelji se mjere strankom, a svaka vijest se tumači kao potvrda već zauzetog tabora. Društvo gubi sposobnost razgovora.

Demokratija nije sistem u kojem se svi slažu. To je sistem u kojem se neslaganje ne mora završiti neprijateljstvom. Ako to ne naučimo u porodici, džematu i lokalnoj zajednici, teško ćemo to ostvariti na državnom nivou.

Jedinstvo koje nije uniforma

Jedinstvo ne znači da svi moramo misliti isto. Takvo jedinstvo ne postoji među slobodnim ljudima. Zrelo jedinstvo znači da postoje granice preko kojih ne idemo i zajednička pitanja na kojima sarađujemo uprkos razlikama: sigurnost, obrazovanje, prava, razvoj, pomoć slabima i zaštita dostojanstva.

Najveća snaga zajednice nije odsustvo sukoba nego sposobnost da ih rješava bez samouništenja. Trebamo manje ljudi koji će vikati da nas ujedine i više pravila, institucija i kulture razgovora koji nam omogućavaju da ostanemo zajedno i kada se ne slažemo.

Sjećanje na nepravdu bez života u mržnji

Zaborav čini žrtvu nijemom. Mržnja čini počinioća gospodarom naše budućnosti.

Pravo na istinu

Bošnjačko iskustvo dvadesetog stoljeća, a naročito rat devedesetih godina, ostavilo je duboke rane. Porodice su izgubile ljude, domove i osjećaj sigurnosti. Srebrenica je postala simbol krajnjeg zločina i trajna moralna obaveza pamćenja. Takva iskustva se ne mogu jednostavno „ostaviti iza sebe“ zato što nekome smetaju.

Žrtve imaju pravo na istinu, imena, mezare, dokumente i pravdu. Društvo koje traži pomirenje bez istine traži od žrtve da plati cijenu tuđeg mira. Zato ozbiljno pamćenje mora biti precizno, dokumentovano i otporno na političku trgovinu.

Djeca nisu nasljednici krivice

Istovremeno, krivica nije krvna osobina. Dijete nije krivo za zločin koji je počinio neko ko dijeli njegovo ime, vjeru ili narodnost. Ako odgajamo djecu da mrze čitavu grupu, onda

smo dopustili da logika kolektivne krivice preživi upravo kroz nas.

Ovo ne znači izjednačavati odgovornost niti ublažavati činjenice. Zločin treba imenovati zločinom, počinioća počinioćem, ideologiju koja ga je omogućila treba razumjeti. Ali moralna preciznost je jača od generalizacije. Ona čuva i istinu i našu ljudskost.

Sjećanje kao institucija

Pamćenje ne smije zavisiti samo od godišnjice i emotivnog govora. Potrebni su muzeji, arhivi, istraživanja, svjedočenja, obrazovni programi, knjige i digitalne baze. Kada je sjećanje institucionalizirano, teže ga je izbrisati i lakše ga je prenijeti generaciji koja nije živjela događaje.

Porodice također imaju svoju ulogu. Fotografija, kratka biografija, zapisano svjedočenje ili porodična knjiga mogu sačuvati život žrtve od toga da bude sveden na broj. Čovjek je imao zanimanje, osmijeh, navike, planove. Pamćenje treba vratiti lice tamo gdje statistika vidi samo cifru.

Oprost nije isto što i zaborav

U vjerskom jeziku oprost ima veliku vrijednost, ali on se ponekad pogrešno koristi kao pritisak na žrtvu. Oprost nije obaveza da se poriče bol, niti znači da pravda više nije potrebna. Čovjek može odbiti mržnju, a i dalje tražiti odgovornost.

Za neke ljude oprost je dug proces, za neke nikada ne dobije jednostavan oblik. Ne treba ga romantizirati. Važnije je da nova generacija ne postane zatvorenik traume. Ona mora znati šta se dogodilo, ali i vjerovati da ima pravo na život širi od onoga što joj je učinjeno.

Pamćenje koje gradi snagu

Najdublji odgovor na pokušaj uništenja nije samo preživjeti. To je izgraditi društvo u kojem se ljudsko dostojanstvo štiti bolje nego prije. Obrazovati djecu, razvijati institucije, čuvati dokumente, pomagati povratnike, njegovati kulturu i graditi ekonomsku sigurnost - sve su to oblici odgovora na historijsku nepravdu.

Pamćenje treba da nas učini ozbiljnijim, ne okrutnijim. Ako iz vlastite patnje naučimo da je svaka tuđa patnja nevažna, onda nismo razumjeli svoju. Ako iz nje naučimo koliko je ljudsko pravo krhko i koliko ga treba štititi, onda bol dobija moralni smisao koji nadilazi osvetu.

Država, odgovornost i sloboda

Država nije tuđa zgrada. Ona je način na koji zajednica organizuje pravila koja važe i kada se ljudi međusobno ne poznaju.

Zašto su institucije važne

U porodici se mnogo toga rješava povjerenjem. U malom selu ljudi znaju ko je kakav. Ali moderna država ne može funkcionisati samo na ličnim vezama. Potrebne su institucije koje omogućavaju da pravo važi i za čovjeka koji nema rođaka na položaju.

Kada institucije oslabe, raste važnost veze, novca i pripadnosti grupi. Tada građanin ne pita „koje je moje pravo?“, nego „koga poznajem?“ To je početak duboke nejednakosti. Najveća usluga malom čovjeku nije političar koji će mu jednom „srediti“, nego sistem u kojem mu sređivanje nije potrebno.

Građanin, ne podanik

Podanik očekuje da vlast odlučuje, a on da se prilagodi. Građanin zna da ima prava, ali i obaveze. Plaća porez, traži

račun, glasa, kritikuje, čita, pita za javni novac i razumije da zajedničko nije ničije nego svačije.

Kod nas se država često doživljava kao nešto odvojeno: „oni gore“. Ali upravo takav jezik omogućava da javna imovina postane plijen. Ako svi mislimo da država nije naša, onaj ko je prisvoji nailazi na manje otpora.

Sloboda nije samo pravo da govorimo

Politička sloboda uključuje pravo mišljenja, organizovanja i izbora. Ali društvo može imati formalne slobode, a da građani budu ekonomski ucjenjivi, medijski izmanipulisani ili potpuno zavisni od lokalnih moćnika. Zato sloboda traži obrazovanje i određeni nivo ekonomske nezavisnosti.

Čovjek koji se boji da će izgubiti posao ako glasa drugačije nije potpuno slobodan, čak i ako mu zakon dopušta glasanje. Država mora stvarati uslove u kojima prava nisu samo papir. To je dug proces, ali bez njega demokratija lako postane ritual bez sadržaja.

Vjera i država

U pluralnom društvu ljudi imaju različite vjere i uvjerenja. Država treba štiti pravo svakoga da vjeruje, prakticira vjeru i da ne bude prisiljen na tuđe uvjerenje. Vjerniku to ne oduzima moralno pravo da u javni prostor unosi svoje vrijednosti kroz argument, rad i demokratsko djelovanje.

Problem nastaje kada se vjera koristi kao sredstvo državne prinude ili političkog marketinga. Vjera tada gubi svoju unutrašnju snagu i postaje simbol tabora. Zrela vjerska zajednica ne treba privilegiju da bi bila važna. Treba slobodu i odgovornost.

Bosanska država kao zajednički zadatak

Bosna i Hercegovina je složena država i njen politički sistem često proizvodi frustraciju. Ali odustajanje od ideje funkcionalne države samo produbljuje nemoć građana. Potrebna je kultura u kojoj se politička pripadnost ne izjednačava s narodom i u kojoj se institucije vrednuju prema tome služe li građanima.

Bošnjaci, kao narod čije je historijsko središte Bosna, imaju poseban interes da njene institucije budu funkcionalne, pravedne i otvorene svim građanima. Najsigurnija država nije ona u kojoj je samo „naš“ čovjek jak, nego ona u kojoj pravilo štiti i nas kada „našeg“ čovjeka nema.

Mladi Bošnjaci i budućnost

Budućnost naroda neće izgledati kao njegova prošlost. Pitanje je hoće li u novom obliku sačuvati ono što je bitno.

Generacija drugačijeg svijeta

Današnja djeca odrastaju u svijetu koji se mijenja brže nego svijet njihovih roditelja. Internet, umjetna inteligencija, društvene mreže i globalna kultura ulaze u sobu bez pitanja. Mladi mogu za nekoliko sekundi čuti ideje iz Tokija, New Yorka ili Dubaija, a da gotovo ništa ne znaju o selu iz kojeg je njihov djed.

Zbog toga se identitet više ne prenosi sam od sebe. Nekada je okruženje radilo dio posla: svi su govorili sličnim jezikom, rodbina je živjela blizu, vjerski i porodični običaji bili su dio svakodnevice. Danas roditelj mora svjesno stvarati sadržaj i prostor za pripadnost.

Ne odgajati djecu strahom

Kada odrasli osjete da se svijet mijenja, lako posegnu za strahom: „izgubit ćeš vjeru“, „zaboravit ćeš ko si“, „pokvarit će te društvo“. Takve poruke ponekad proizvode upravo

suprotno od željenog. Mladi počnu identitet doživljavati kao zatvor.

Bolje je ponuditi razlog. Zašto je vjera vrijedna? Zašto je jezik bogatstvo? Zašto je porodica oslonac? Zašto je Bosna više od ljetnog odmora? Mladi ljudi nisu neprijatelji tradicije. Oni samo traže smisao koji mogu razumjeti svojim jezikom.

Digitalni karakter

Karakter se nekada uglavnom pokazivao u fizičkom svijetu. Danas se pokazuje i iza ekrana: kako govorimo ljudima koje ne poznajemo, širimo li neprovjerene informacije, ponižavamo li nekoga radi zabave, koliko vremena prodajemo algoritmima i koliko vlastitu vrijednost mjerimo tuđom pažnjom.

Vjerski i moralni odgoj mora ući i u digitalni prostor. Nije dovoljno djetetu reći da bude dobro u kući i školi. Treba ga učiti da i online postoji odgovornost, da slika jednom poslana može ostati, da anonimnost ne ukida moral i da pažnja nije isto što i vrijednost.

Ambicija bez gubitka duše

Mlade Bošnjake treba ohrabrivati da budu ambiciozni. Da ulaze u nauku, medicinu, inženjerstvo, umjetnost, zanate, poduzetništvo, politiku i javne službe. Narod koji svoju djecu uči samo da „nađu siguran posao“ često im nesvjesno smanjuje horizont.

Ali ambicija treba mjeru. Karijera koja pojede porodicu, zdravlje i karakter nije potpuni uspjeh. Vjera podsjeća da čovjek nije samo funkcija i produktivnost. Budućnost trebaju graditi ljudi koji znaju napraviti rezultat, ali i ostati ljudi dok ga prave.

Bošnjak budućnosti

Bošnjak budućnosti ne mora izgledati kao njegov pradjed da bi mu bio vjeran. Može živjeti u gradu koji pradjed nije znao izgovoriti, raditi posao koji tada nije postojao i govoriti više jezika. Kontinuitet nije kopiranje oblika. Kontinuitet je čuvanje jezgre.

Ta jezgra može biti jednostavna: svijest o porijeklu, ljubav prema Bosni bez mržnje prema drugima, islam koji se vidi u karakteru, poštovanje porodice, žeđ za znanjem, radna disciplina i osjećaj da uspjeh ima smisla tek kada ne završava samo na nama.

Povratak sebi

Ne vraćamo se sebi tako što bježimo od svijeta, nego tako što u svijetu prestanemo zaboravljati ono što smatramo svetim.

Šta smo pokušali razumjeti

Kroz ovu knjigu vraćali smo se istom pitanju iz različitih pravaca: šta znači biti Bošnjak i musliman u vremenu koje se brzo mijenja? Odgovor se nije pojavio kao jedna definicija. Pojavio se kao mreža odgovornosti - prema Bogu, sebi, porodici, narodu, domovini, društvu u kojem živimo i čovjeku koji možda ne pripada nijednom našem krugu.

Identitet nije predmet koji jednom pronađemo i spremimo. On se stalno potvrđuje. Jezik se mora govoriti. Vjera se mora živjeti. Porodična veza se mora održavati. Država se mora graditi. Znanje se mora obnavljati. Pamćenje se mora čuvati. Sve što je vrijedno propada ako se samo pretpostavlja.

Od velikih riječi do malih navika

Narodi vole velike riječi: čast, sloboda, vjera, domovina, jedinstvo. Ali njihova stvarna snaga zavisi od mnogo manjih

riječi: vrijeme, račun, obećanje, knjiga, razgovor, izvinjenje, rad, red. Velike riječi bez malih navika postaju dekoracija.

Ako želimo bolje društvo, možemo početi od onoga što izgleda premalo: ne lagati kada nam je neugodno reći istinu; javiti da kasnimo; pročitati jednu ozbiljnu knjigu; odvesti dijete starijem članu porodice i zapisati njegovu priču; pomoći učeniku; platiti radnika na vrijeme; sačuvati dokument; ne širiti vijest koju nismo provjerili.

Vjera koja smiruje ego

Najvažniji povratak vjeri možda nije u tome da naučimo više riječi kojima ćemo suditi drugima, nego da postanemo oprezniji prema sebi. Vjera bi trebala smanjivati našu potrebu da uvijek budemo u pravu, da pobijedimo u svakoj raspravi i da tuđu grešku koristimo kao dokaz vlastite vrijednosti.

Čovjek koji se klanja Bogu uči da nije centar svijeta. Čovjek koji posti uči da želja nije naredba. Čovjek koji daje uči da imetak nije samo njegov. Čovjek koji traži oprost uči da nije bez greške. U tome se krije moralna snaga islama.

Domovina koja nije idol

Bosnu treba voljeti, ali je ne treba pretvarati u predmet praznog obožavanja. Ona je zemlja ljudi i zato je ranjiva na njihove slabosti. Najveća vjernost Bosni nije tvrditi da je sve

u njoj najbolje, nego željeti da ono što je loše bude bolje i biti spreman dati svoj dio rada.

Čovjek može živjeti daleko i ostati koristan Bosni. Može živjeti u njoj i biti joj štetan. Geografija sama ne određuje patriotizam. Određuju ga postupci, briga i spremnost da zajedničko dobro ponekad stavimo ispred vlastite male koristi.

Ono što ostaje

Jednoga dana naši potomci će o nama znati malo. Možda će imati fotografiju, ime na porodičnom stablu, nekoliko priča i dokument. Većina naših dnevnih briga bit će potpuno zaboravljena. Ostati će tragovi odluka koje su utjecale na druge.

Zato je možda najvažnije pitanje jednostavno: šta želimo da bude taj trag? Da li smo generacija koja je imala više mogućnosti nego preci, ali je izgubila jezik i veze? Ili generacija koja je iskoristila nove mogućnosti da sačuva staro na bolji način - digitalizovala arhive, obrazovala djecu, izgradila firme, podržala institucije i vjeru prenijela bez prisile, ali sa dubinom?

Povratak sebi nije povratak u prošlost. To je povratak mjeri. Da znamo šta nam je važno prije nego što nam svijet kaže šta treba željeti. Da budemo dovoljno otvoreni da učimo i dovoljno ukorijenjeni da se ne izgubimo. Da budemo vjernici bez oholosti, Bošnjaci bez mržnje, građani bez

podaništva i roditelji koji djeci ne ostavljaju samo imetak nego i orijentaciju.

Ako to uspijemo, onda naš identitet neće biti samo priča o tome kako smo opstali. Postat će priča o tome šta smo od opstanka napravili.

II DIO

PAMĆENJE, PORODICA I BUDUĆNOST

Narod nije samo ono što je bio. Narod je i ono što odluči
sačuvati kada se svijet oko njega promijeni.

Bosna kroz historijske prijelome

Bosna se mijenjala mnogo puta, ali je u svakoj epohi ostalo pitanje kako sačuvati dostojanstvo čovjeka i kontinuitet zemlje.

Srednjovjekovna zemlja

Bosna nije nastala u dvadesetom stoljeću niti je proizvod jedne savremene političke odluke. Njena srednjovjekovna državnost razvijala se kroz banovinu, a zatim i kraljevstvo, sa vlastitim vladarima, plemstvom, trgovinom i diplomatskim vezama. Tragovi tog svijeta ostali su u tvrđavama, poveljama, stećcima i imenima mjesta. Za današnjeg čovjeka važno je razumjeti da bosanska historija nije prazna pozornica na koju su tek kasnije stigli pravi akteri. Ona je imala vlastiti tok i prije velikih carstava koja će je kasnije obuhvatiti.

Poznavanje srednjeg vijeka nije potrebno da bismo stvarali mitove. Upravo suprotno: ozbiljna historija nas uči skromnosti. U prošlosti nema savršene slike, ali ima kontinuiteta. Kada mladi Bošnjak vidi staru tvrđavu, stećak ili zapis o bosanskom vladaru, on ne treba iz toga izvlačiti

oholost. Dovoljno je da razumije da zemlja kojoj pripada ima dublje pamćenje od dnevne politike.

Osmanski period i velika promjena

Dolazak Osmanskog carstva u petnaestom stoljeću donio je jednu od najvećih preobrazbi bosanskog društva. Tokom narednih stoljeća islam je postao važan dio života velikog broja stanovnika, nastali su novi gradovi i mahale, vakufi su finansirali džamije, mostove, česme, škole i druge javne potrebe, a Bosna je ušla u širi osmanski svijet. Taj period nije moguće svesti na jednu riječ, bilo da je ta riječ samo „okupacija“ ili samo „zlatno doba“. Historija je složenija od političkih parola.

Za Bošnjake je posebno važno razumjeti da njihova islamska tradicija u Bosni ima višestoljetnu dubinu. Ona nije uvezena jučer niti je strano tijelo u evropskom prostoru. Istovremeno, ta činjenica ne daje pravo da se tuđe iskustvo i sjećanje potcjenjuju. Zrela svijest može čuvati vlastiti kontinuitet bez poricanja složenosti prošlosti.

Austro-Ugarska i susret sa modernom državom

Krajem devetnaestog stoljeća Bosna i Hercegovina ulazi pod austrougarsku upravu. Za muslimansko stanovništvo to je bio veliki politički i psihološki lom: poslije stoljeća života unutar muslimanskog carstva, odjednom su postali zajednica u evropskoj katoličkoj monarhiji. Mnogi su se iselili, drugi su

ostali i tražili način da sačuvaju vjeru i imovinu, a istovremeno prihvate škole, administraciju, novu infrastrukturu i modernizaciju.

U tom iskustvu možemo prepoznati nešto što je i danas aktuelno u dijaspori: kako živjeti u sistemu koji nije nastao iz naše tradicije, a ipak biti njegov odgovoran građanin? Odgovor koji se kroz vrijeme pokazao najplodnijim nije bio ni potpuno zatvaranje ni potpuno brisanje sebe, nego organizovanje, obrazovanje i prilagođavanje bez odricanja od temelja.

Jugoslavenska stoljeća

Dvadeseto stoljeće donijelo je novu državu, ratove, različite oblike Jugoslavije, socijalizam, industrijalizaciju i snažnu migraciju iz sela u grad. Bošnjački identitet prolazio je kroz periode u kojima njegovo vlastito narodno ime nije imalo jednaku javnu i političku mogućnost kao danas. U socijalističkoj Jugoslaviji nacionalna kategorija „Musliman“ s vremenom je dobila službeno priznanje, ali je time vjera istovremeno postala i naziv nacionalnosti, što je ostavilo dugotrajan trag u razumijevanju identiteta.

Bez obzira na političke ocjene Jugoslavije, ona je mnogim porodicama donijela industrijska radna mjesta, obrazovanje i urbanizaciju, ali je također stvarala prostor u kojem je religioznost često bila potisnuta iz javnosti. Zato u jednoj istoj bošnjačkoj porodici možemo naći djeda koji je odrastao uz

džamiju, sina koji je vjeru poznao uglavnom kao tradiciju i unuka koji je vjeru ponovo počeo učiti svjesnije. Historija se ne kreće pravom linijom.

Rat i nova odgovornost

Raspad Jugoslavije i rat u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine ostavili su duboku ranu. Opsade, progoni, logori, masovna ubistva i razaranje domova promijenili su gotovo svaku bošnjačku porodicu, direktno ili posredno. Mnogi su tada prvi put postali izbjeglice i stvorili nove zajednice širom Evrope i svijeta. Današnja bošnjačka dijaspora u velikoj mjeri nosi pečat tog vremena.

Poslije rata nije dovoljno samo obnoviti kuće. Treba obnoviti povjerenje, institucije, obrazovanje i osjećaj da zemlja ima budućnost. Historija nas uči da država i identitet nisu završeni projekti. Svaka generacija ih naslijedi u određenom stanju i odlučuje hoće li ih ostaviti stabilnijim ili slabijim.

Bošnjačko ime i pravo na samodefiniciju

Ime naroda nije oružje protiv drugoga. Ono je način da zajednica govori svojim glasom.

Zašto je ime važno

Čovjeku koji nikada nije morao objašnjavati svoje nacionalno ime može biti teško razumjeti zašto je ono toliko važno drugome. Ali za Bošnjake je pitanje naziva dugo bilo povezano sa širim pitanjem političkog priznanja i mogućnosti da sami definišu vlastitu pripadnost. Kada narod nema pravo na vlastito ime, drugi ga lakše raspoređuju u kategorije koje odgovaraju njihovim interesima.

Bošnjačko ime ne treba braniti pretjerivanjem niti izmišljanjem. Njegova snaga je upravo u historijskoj vezi sa Bosnom i u činjenici da ga danas ljudi slobodno biraju kao vlastitu nacionalnu oznaku. To je dovoljno. Samopouzdanje ne treba stalno dokazivanje.

Od vjerske oznake do nacionalnog imena

Tokom velikog dijela dvadesetog stoljeća mnogi Bošnjaci su u službenim okvirima bili označavani prvenstveno kao Muslimani u nacionalnom smislu. To je stvorilo neobičnu situaciju: riječ koja označava pripadnika svjetske religije istovremeno je označavala jedan južnoslavenski narod. Takvo rješenje jeste donosilo određeno priznanje, ali nije potpuno razdvajalo vjeru od nacije.

Obnavljanje i javno prihvatanje imena Bošnjak tokom devedesetih godina vratilo je mogućnost da se narod označava imenom vezanim za svoju historijsku zemlju, dok riječ musliman ponovo jasno ostaje vjerska pripadnost. To razlikovanje je važno i za one Bošnjake koji su duboko religiozni i za one koji nisu, jer nacionalna zajednica nije isto što i stepen lične pobožnosti.

Bosanski, Bošnjak i Bosanac

U svakodnevnom govoru ponekad se miješaju riječi Bošnjak i Bosanac. One se mogu preklapati, ali ne znače uvijek isto. Bošnjak je nacionalno ime. Bosanac može biti regionalna ili građanska oznaka čovjeka iz Bosne, bez obzira na njegovu nacionalnu pripadnost. Čovjek može biti i jedno i drugo, ali nije potrebno od svake riječi praviti političku bitku.

Važnije je graditi kulturu u kojoj ljudi razumiju razliku između nacionalnog identiteta i državlanske pripadnosti. Bosna i Hercegovina može biti zajednička država ljudi

različitih nacionalnih i vjerskih identiteta, a Bošnjaci mogu jasno čuvati svoje ime bez potrebe da drugima određuju njihovo.

Pravo drugoga na njegovo ime

Najbolji dokaz da poštujemo vlastito pravo na identitet jeste spremnost da isto pravo priznamo drugome. Ako želimo da niko ne govori Bošnjacima ko su, onda ne trebamo ni mi govoriti drugima ko moraju biti. Pravda koja važi samo za nas nije pravda, nego interes.

Islam također uči da različitost ljudi nije greška koju treba izbrisati. U multietničkoj Bosni to nije samo lijepa ideja nego praktična potreba. Jasno bošnjaštvo i poštovanje drugih identiteta nisu suprotnosti. Naprotiv, jedno drugo čine stabilnijim.

Ime koje treba ispuniti sadržajem

Najveća opasnost je da se cijela priča o identitetu završi na simbolu i deklaraciji. Ako je naš odgovor na pitanje „ko smo“ samo jedna riječ, a ne postoji sadržaj iza nje, onda će sljedeća generacija lako izgubiti interes. Djeci treba pokazati književnost, muziku, arhitekturu, porodične priče, historijske dokumente, jezik i savremene ljude koji svojim radom stvaraju vrijednost.

Bošnjačko ime nije završena rečenica. Ono je naslov pod kojim svaka generacija piše svoj dio knjige.

Džamija, vakuf i čaršija

Vjera koja se ukorijeni u prostoru ostavlja trag u načinu kako ljudi žive jedni pored drugih.

Džamija kao više od građevine

U bosanskoj tradiciji džamija nikada nije bila samo arhitektonski znak. Oko nje su se okupljali ljudi, učila djeca, dogovarala pomoć siromašnom, klanjale dženaze, obilježavali važni trenuci i gradilo osjećanje zajednice. Minaret je bio vidljiv znak vjere, ali stvarni život džamije činili su ljudi koji su u nju ulazili i iz nje izlazili.

Danas možemo graditi velike i lijepe objekte, ali pravo pitanje ostaje isto: šta džamija čini ljudima? Da li iz nje izlaze mirniji, odgovorniji i spremniji da pomognu? Ako se zajednica oko džamije pretvori u prostor nadmetanja, ogovaranja i ličnih interesa, ljepota kamena neće sakriti slabost odnosa.

Vakuf - ideja da dobro traje duže od nas

Jedna od najljepših ustanova islamske civilizacije jeste vakuf: imovina izdvojena da dugoročno služi zajednici. U Bosni su vakufi pomagali nastanak čaršija, džamija, hanova,

mostova, česmi, škola i drugih dobara. U toj ideji postoji duboka lekcija: čovjek ne mora sve što stekne pretvoriti u privatno nasljedstvo. Može dio ostaviti da koristi ljudima koje nikada neće upoznati.

Savremeni Bošnjaci mogu duh vakufa živjeti i u novim oblicima: fond za stipendije, podrška biblioteci, zemljište za javnu korist, finansiranje istraživanja, pomoć centru za stare osobe ili trajni fond za obrazovanje djece slabijeg imovnog stanja. Vakuf nije nostalgija za prošlošću; to je model dugoročnog mišljenja.

Čaršija i kultura povjerenja

Čaršija je bila ekonomsko mjesto, ali i društvena škola. Trgovac je živio od povjerenja kupca, zanatlija od ugleda svog rada, a glas o nepoštenju brzo se širio. Takvo društvo nije bilo idealno, ali pokazuje da ekonomija nikada nije potpuno odvojena od morala. Novac kruži lakše tamo gdje ljudi vjeruju da će dogovor biti ispoštovan.

Danas, kada veliki dio ekonomije djeluje preko ugovora, aplikacija i anonimnih sistema, potreba za povjerenjem nije nestala. Samo je dobila nove oblike. Bošnjačka poslovna kultura će biti jaka onoliko koliko riječ, rok i kvalitet budu značili više od kratkoročne koristi.

Mezarje kao knjiga bez korica

Stara mezarja često čuvaju historiju porodice bolje nego naše pamćenje. Na nišanima se mogu pratiti imena, generacije, nekada zanimanja i statusi, a sam raspored mezarja govori o tome koliko je zajednica dugo živjela na jednom prostoru. Kada staro mezarje zaraste i kada niko više ne zna pročitati imena, gubi se dio arhiva naroda.

Briga o mezarju nije kult smrti. To je poštovanje prema ljudima koji su bili prije nas i podsjetnik da smo i mi prolazni. Čovjek koji stoji među starim nišanima lakše razumije koliko su male mnoge svađe zbog kojih trošimo život.

Prostor koji odgaja

Grad i selo odgajaju čovjeka. Ako je javni prostor prljav, zapušten i bez reda, djeca uče da zajedničko ne pripada nikome. Ako je džamija uređena, park čist, spomenik očuvan i biblioteka otvorena, djeca uče da postoji nešto što vrijedi čuvati i kada nije privatno vlasništvo.

Zato bosansko-islamsko naslijeđe ne treba čuvati samo kao turističku dekoraciju. Ono treba biti živa škola odgovornosti prema prostoru.

Srebrenica - pamćenje i odgovornost

Pamćenje žrtve nije poziv da nas mržnja preuzme. To je zavjet da se čovjekovo dostojanstvo nikada ne smatra nevažnim.

Ime koje je postalo rana

U julu 1995. godine u i oko Srebrenice ubijeno je više od osam hiljada bošnjačkih muškaraca i dječaka. Međunarodni sudovi su zločin pravno utvrdili kao genocid. Iza tih riječi stoje hiljade pojedinačnih života: očevi, sinovi, braća, učenici, radnici, komšije. Kada broj postane prevelik, postoji opasnost da čovjek izgubi sposobnost da vidi lice iza statistike.

Zato je kultura pamćenja važna. Ne da bismo živjeli samo u 1995. godini, nego da bismo razumjeli koliko brzo propaganda, dehumanizacija i vojna moć mogu pretvoriti ljudski život u cilj za uništenje.

Istina kao dug prema mrtvima

Poricanje zločina nije samo spor oko historije. Za porodicu koja još traži posmrtnu ostatke ili svake godine ukopava identificirane dijelove svog najbližeg, poricanje je novo

poniženje. Zato činjenice treba braniti mirno, precizno i bez potrebe da ih uvećavamo. Istina je dovoljno teška.

Bošnjačka kultura sjećanja treba biti ozbiljna: arhivi, svjedočenja, školsko znanje, muzeji, istraživanja, obilježavanje mjesta zločina i prenošenje priče mlađima. Emotivna objava jednom godišnje nije dovoljna da se sačuva historijsko pamćenje.

Pamćenje bez nasljedne krivice

Jedna od moralno najtežih zadaća jeste jasno imenovati zločin, a ne prenijeti kolektivnu krivicu na dijete koje se rodilo poslije njega. Počinilac ima ime. Institucija može imati odgovornost. Ideologija može imati posljedice. Ali čovjek se ne rađa kriv samo zato što pripada narodu kojem je pripadao zločinac.

Ovo razlikovanje ne umanjuje istinu. Naprotiv, čini je preciznijom. Ako od djece tražimo da naslijede mržnju, dopuštamo prošlom zločinu da upravlja i budućim odnosima. Žrtvama dugujemo pamćenje, ali budućim generacijama dugujemo mogućnost da ne ponove naše najgore trenutke.

Zašto institucije znače život

Srebrenica je i upozorenje koliko je opasno kada međunarodna obećanja, lokalne institucije i mehanizmi zaštite zakažu u trenutku kada su najpotrebniji. Država, vojska, policija, sudovi i međunarodne organizacije nisu

apstraktne teme kada ljudski život zavisi od njihove funkcionalnosti.

Zbog toga Bošnjaci ne trebaju imati kompleks zbog toga što žele snažne i pravedne institucije. Institucija koja štiti građanina bez obzira na njegovo ime nije prijetnja drugome. Ona je zaštita svima.

Zavjet života

Najdostojniji odgovor na genocid nije samo spomenik, nego i društvo u kojem se život ozbiljno cijeni. Ako se poslije svih žrtava međusobno uništavamo korupcijom, mržnjom, nebrigom za mlade i ponižavanjem slabijih, onda pamćenje nije ušlo dovoljno duboko u naš moral.

Srebrenica treba ostati rana koju ne skrivamo, ali i zavjet da ćemo graditi život. Da će se dijete obrazovati. Da će se porodica obnoviti. Da će se istina dokumentovati. Da će se država braniti zakonima i znanjem. I da mrtvi neće biti korišteni kao sredstvo za ličnu političku korist.

Muškarac - snaga koja služi

Snaga bez samokontrole lako postaje teret onima koje tvrdi da štiti.

Šta znači biti oslonac

U mnogim bošnjačkim porodicama od muškarca se očekuje da bude oslonac. Ta riječ može biti lijepa ako je razumijemo kao odgovornost, ali opasna ako je pretvorimo u pravo da čovjek nikada ne sluša druge. Oslonac nije onaj ko sve kontroliše. Oslonac je onaj na koga se može računati kada dođe teškoća.

Muškarac koji redovno donosi platu, ali je emocionalno odsutan, možda ispunjava jedan dio dužnosti, ali ne cijelu. Djeci treba njegova prisutnost, supruzi partnerstvo, roditeljima pažnja, a zajednici njegova pouzdanost. Snaga se najjasnije vidi u tome koliko tereta čovjek može ponijeti bez ponižavanja drugih.

Blagost nije slabost

Postoji pogrešna predstava da muškarac gubi autoritet ako pokazuje nježnost, priznaje grešku ili govori o strahu. Takva slika često stvara generacije muškaraca koji znaju raditi, ali

ne znaju razgovarati; znaju izdržati bol, ali ne znaju potražiti pomoć; znaju narediti, ali ne znaju saslušati.

Blagost je oblik samokontrole. Čovjek koji može vikati, ali odluči govoriti mirno, pokazuje veću snagu od onoga ko ne može upravljati vlastitim bijesom. Djeca se ne osjećaju sigurno pored čovjeka kojeg se boje; osjećaju se sigurno pored čovjeka koji je predvidivo pravedan.

Rad i prisustvo

Mnogi muškarci iz bošnjačke dijaspore gradili su život teškim fizičkim radom, smjenama, gradilištima, fabrikama i dugim putovanjima. Njihov trud zaslužuje poštovanje. Ali nova generacija mora naučiti i drugu lekciju: rad je sredstvo života, ne njegov jedini sadržaj.

Ako dijete odraste poznajući samo umor svoga oca, a ne i njegovu priču, smisao i pažnju, nešto se gubi. Vrijeme provedeno s porodicom nije suprotnost odgovornosti. Ono je njen dio.

Vjernik i odgovornost za jezik

Posebno je važno kako muškarac govori kada je ljut. U porodici se neke rečenice pamte desetljećima. Jedan trenutak poniženja može ostati u djetetu mnogo duže od stotinu poklona. Zato je vjerska disciplina jezika možda jedna od najvažnijih muških disciplina.

Ne znači da se sukob mora izbjegavati. Zreo čovjek postavlja granice, kaže da se ne slaže i štiti ono za šta je odgovoran. Ali ne mora od svoje snage praviti predstavu.

Naslijeđe muškarca

Jednog dana sin neće najviše pamtiti šta mu je otac govorio o muškosti. Pamtit će kako je otac postupao prema slabijem, da li je držao riječ, kako se odnosio prema majci, je li bio velikodušan kada niko nije gledao i je li znao ustati poslije greške.

Takvo naslijeđe vrijedi više od skupog sata, automobila ili kuće. I upravo takva muškost može biti snažna bez grubosti i vjernička bez oholosti.

Žena - dostojanstvo, znanje i porodica

Poštovanje žene ne dokazuje se velikim riječima o časti, nego načinom na koji se njeno dostojanstvo čuva u svakodnevnom životu.

Između idealizacije i stvarnog tereta

U našim govorima majka često zauzima posebno mjesto. Govorimo o njejoj žrtvi, ljubavi i važnosti. Ali stvarno poštovanje se ne mjeri samo lijepim riječima. Ako žena nosi gotovo sav odgojni, kućni i emocionalni teret, a njena potreba za odmorom, znanjem ili razvojem se smatra sebičnošću, onda smo idealizaciju zamijenili pravednošću.

Porodica je zajednica odgovornosti. U njoj nije svako dužan raditi isto, ali svi trebaju razumjeti teret drugoga. Nevidljivi rad postaje lakši kada se vidi i cijeni.

Znanje nije prijetnja porodici

Obrazovana žena nije prijetnja tradicionalnim vrijednostima. Znanje može učiniti majku sigurnijom u odgoju, ženu samostalnijom u donošenju odgovornih odluka

i zajednicu bogatijom stručnjacima. Muslimanska društva koja zanemare obrazovanje polovine svojih ljudi sama sebi oduzimaju polovinu snage.

Ne mora svaka žena imati isti životni put. Neke će izabrati karijeru, druge će duže ostati uz malu djecu, mnoge će kombinovati različite uloge kroz različite faze života. Dostojanstvo ne zavisi od jedne šeme, nego od mogućnosti da odluke budu ozbiljne, odgovorne i bez prisile.

Čast koja ne postaje kontrola

Pojam porodične časti ponekad se zloupotrebljava tako da se ženska greška ili izbor posmatraju kao veća sramota od muške. Takva dvostruka mjerila teško je braniti moralno. Ako očekujemo skromnost, odgovornost i čednost, onda to nisu isključivo ženske obaveze.

Čuvati porodicu ne znači držati odraslu osobu pod stalnim nadzorom. Povjerenje je rizično, ali bez njega nema zrelog odnosa. Kontrola može proizvesti poslušnost dok postoji strah; karakter se gradi kada čovjek razumije vrijednost izbora.

Majka kao prenosilac jezika i vjere

U dijaspori majke često nose veliki dio svakodnevnog prenosa jezika i običaja, posebno u prvim godinama života djeteta. Ali to ne smije postati izgovor da otac bude gost u

procesu odgoja. Jezik, vjera i pripadnost su zajednička roditeljska obaveza.

Dijete koje vidi da oba roditelja cijene bosanski jezik, uče o vjeri i poštuju porodicu dobija snažniju poruku nego dijete kojem se samo naređuje šta mora čuvati.

Dostojanstvo u starosti

Vrijednost žene ne smije biti vezana samo za mladost, ljepotu, majčinstvo ili korisnost drugima. Starija žena koja je desetljećima držala porodicu često postaje nevidljiva upravo onda kada joj je potrebna pažnja. Način na koji tretiramo majke i nane u starosti pokazuje koliko su naše riječi o poštovanju bile stvarne.

Zajednica koja čuva dostojanstvo žene kroz sve faze života čuva i vlastito moralno lice.

Djeca - amanet koji odgajamo

Dijete nije prazna posuda u koju sipamo vlastite strahove. Ono je osoba koju pripremamo da jednog dana samostalno bira dobro.

Odgoj nije programiranje

Roditelji prirodno žele da njihova djeca zadrže vjeru, jezik i osjećaj pripadnosti. Ali odgoj nije tehnički postupak koji garantuje rezultat. Dijete ima temperament, pitanja, društvo, iskustva i vlastitu slobodu. Što prije roditelj prihvati tu činjenicu, lakše će graditi odnos koji može preživjeti adolescenciju i odraslo doba.

Cilj nije da dijete samo ponavlja naše rečenice dok živi pod našim krovom. Cilj je da razumije razloge vrijednosti koje mu prenosimo, tako da ih može birati i kada nas nema.

Bosanski jezik u kući

Jezik se najlakše čuva kada nije pretvoren u čas. Treba ga govoriti svakodnevno, kroz šalu, kuhinju, priču, svađu, pomirenje i porodične posjete. Ako je bosanski jezik prisutan samo nedjeljom u dopunskoj školi, teško može postati jezik emocije.

Roditelji ne trebaju ismijavati dijete kada pogriješi padež ili traži riječ. Sram je brz način da se jezik napusti. Potrebni su strpljenje, knjige, filmovi, boravak u Bosni i razgovor sa starijim članovima porodice.

Vjera koja ima smisla

Dijete može naučiti pokrete namaza prije nego što razumije šta je molitva. To je normalno. Ali s godinama se mora dodavati značenje. Zašto postimo? Zašto dajemo? Zašto govorimo istinu kada laž djeluje lakše? Zašto se zahvaljujemo Bogu? Vjera treba rasti zajedno sa razumom djeteta.

Najveću štetu ponekad napravi slika Boga koji se spominje samo kada dijete treba uplašiti. Vjera treba sadržavati odgovornost, ali i nadu, milost, zahvalnost i osjećaj smisla.

Granice i sloboda

Djeci trebaju granice. Ne zato da bismo im pokazali ko je jači, nego zato što još nemaju iskustvo odraslog čovjeka. Ali dobra granica treba imati objašnjenje i treba se mijenjati kako dijete sazrijeva. Pravilo koje je imalo smisla sa deset godina ne mora imati isti oblik sa sedamnaest.

Roditelj koji želi zadržati potpunu kontrolu nad odraslim djetetom često rizikuje da izgubi povjerenje. Cilj odgoja je postepeno predavati odgovornost.

Šta će djeca pamtiti

Djeca možda neće pamtiti sve savjete. Pamtit će atmosferu. Pamtit će je li kuća bila mjesto straha ili sigurnosti, jesu li se greške smjele priznati, jesu li roditelji govorili o Bosni s ljubavlju ili samo sa gorčinom, je li vjera donosila mir ili stalnu napetost.

Najvažniji amanet zato nije savršen plan. To je odnos koji ostavlja otvorena vrata i kada dijete ode daleko.

Digitalno vrijeme - istina, pažnja i karakter

U vremenu u kojem je svako dobio glas, još je važnije naučiti kada govoriti, čemu vjerovati i kome pokloniti pažnju.

Svijet u džepu

Pametni telefon je u jednu malu napravu spojio biblioteku, televiziju, pijacu, kockarnicu, učionicu, trač, politiku i razgovor s porodicom. Nikada ranije čovjek nije imao toliko mogućnosti i toliko ometanja u istom predmetu. Za mlade Bošnjake to znači da identitet više ne oblikuju samo kuća, džamija i škola. Oblikuju ga i algoritmi.

Algoritam nema odgovornost za karakter našeg djeteta. Njegov cilj je zadržati pažnju. Zato porodica i obrazovanje moraju učiti digitalnu samokontrolu jednako ozbiljno kao i druge životne vještine.

Laž koja putuje brže od ispravke

Društvene mreže nagrađuju sadržaj koji izaziva emociju. To znači da ljutnja, strah i senzacija često putuju brže od

pažljivo provjerene informacije. Narod koji ima traumatičnu historiju posebno je osjetljiv na priče koje potvrđuju njegov strah. Upravo zato treba biti oprezniji.

Ne mora svaka vijest koja „ide u našu korist“ biti istinita. Ljubav prema svom narodu nije dozvola za laž. Ako širimo netačnu priču zato što nam emocionalno odgovara, slabimo vlastitu vjerodostojnost.

Vjera na internetu

Internet je omogućio pristup predavanjima, knjigama i učenjacima koji su nekada bili nedostupni. To je velika mogućnost. Ali je istovremeno izbrisao mnoge granice između ozbiljnog znanja i samouvjerenog amaterizma. Kratak video od trideset sekundi može zvučati uvjerljivije od složenog objašnjenja koje traži vrijeme.

Vjersko znanje zahtijeva izvor, kontekst i poniznost. Nije svaka snažna rečenica mudrost, niti je svaki čovjek s velikim brojem pratilaca autoritet.

Pažnja kao novi imetak

Često govorimo djeci da ne troše novac, a malo govorimo da ne troše pažnju. Ali pažnja je možda još dragocjeniji resurs. Ono čemu svakodnevno dajemo sate postaje dio našeg unutrašnjeg svijeta. Ako dan počinje i završava beskrajnim skrolanjem, teško ostaje prostor za knjigu, razgovor, namaz, tišinu ili dosadu iz koje nastaje kreativnost.

Digitalna disciplina nije rat protiv tehnologije. To je odluka da tehnologija služi čovjeku, a ne da čovjek služi njoj.

Digitalno pamćenje naroda

Ista tehnologija koja prijeti pažnji može biti moćan alat za čuvanje identiteta. Porodične fotografije se mogu digitalizovati, priče starijih snimiti, stabla porodice dokumentovati, stari dokumenti sačuvati u više kopija, knjige učiniti dostupnim mladima širom svijeta.

Budućnost bošnjačkog pamćenja neće biti samo u arhivima od papira. Bit će i u dobro uređenim digitalnim zbirkama. Pitanje je hoćemo li internet koristiti samo da gledamo šta drugi proizvode ili i da sačuvamo ono što je naše.

Amanet generacijama koje dolaze

Ne možemo birati kakav će svijet naša djeca naslijediti. Možemo utjecati na to s kakvim će kompasom u njega ući.

Ne ostavljamo im isti svijet

Naša djeca neće živjeti Bosnu kakvu su živjeli naši djedovi. Možda neće raditi iste poslove, živjeti u istim mjestima niti koristiti iste običaje u istom obliku. Ako od njih tražimo da samo kopiraju prošlost, pretvorit ćemo tradiciju u teret. Treba im prenijeti jezgru, a dopustiti da oblik prilagode vremenu.

Ta jezgra može biti jasna: svijest o porijeklu, vjera koja uči odgovornosti, jezik koji otvara vrata porodičnom pamćenju, poštovanje prema Bosni, obrazovanje, rad i moralna hrabrost da se ne čini nepravda čak ni kada je korisna.

Amanet nije vlasništvo

Amanet je nešto što nam je povjereno, a ne nešto što posjedujemo bez računa. Djeca nisu naše vlasništvo. Vjera nije naše vlasništvo. Bosna nije privatna imovina jedne stranke, porodice ili generacije. Sve to primamo na određeno vrijeme i ostavljamo dalje.

Ovakav pogled čovjeka čini skromnijim. Ne mora sve završiti za svog života. Dovoljno je da popravi dio puta kojim će drugi nastaviti.

Šta vrijedi ostaviti

Imovina je važna i lijepo je kada roditelj može djetetu ostaviti kuću, zemlju ili sigurnost. Ali ako uz to ostavi dugove, porodične svađe, neznanje i gubitak identiteta, materijalno naslijeđe neće biti dovoljno. Vrijedno je ostaviti sređene dokumente, porodične fotografije sa imenima, priče zapisane dok ih još neko zna, naviku čitanja, povjerenje među braćom i sestrama i osjećaj da se riječ drži.

Vrijedno je ostaviti i primjer da se čovjek može uspjeti bez prevare. Djeca možda neće slušati sve što govorimo, ali će teško zaboraviti šta su gledala.

Bosna koja se nosi u karakteru

Najbolji ambasador Bosne nije čovjek koji najglasnije govori o patriotizmu, nego onaj zbog kojeg drugi požele poštovati zemlju iz koje dolazi. Ta reputacija se gradi radom, urednošću, znanjem, pristojnošću i pouzdanošću. Kada Bošnjak u Švicarskoj, Njemačkoj, Austriji ili bilo gdje drugo bude poznat kao čovjek koji drži riječ, i to je jedna mala služba domovini.

Isto vrijedi u Bosni. Zemlju ne čine boljom parole, nego ljudi koji svakodnevno rade svoj posao bez krađe zajedničkog vremena i novca.

Posljednja poruka

Ako jednog dana ova knjiga dođe u ruke čovjeku koji autora nikada nije poznavao, volio bih da iz nje ne izvuče potrebu da se osjeća većim od drugoga. Volio bih da osjeti odgovornost da bude bolji nego jučer. Da pita svoje roditelje za porodičnu priču. Da nauči nešto o Bosni. Da vjeru mjeri karakterom. Da čuva jezik. Da ne mrzi čovjeka kojeg ne poznaje.

Narod traje kada uspije prenijeti smisao, a ne samo ime. Vjera traje kada postane savjest, a ne samo običaj. Domovina traje kada je ljudi smatraju zajedničkim amanetom. A porodica traje kada se ljubav pokaže djelom, ne samo riječju.

Ako generaciji koja dolazi ostavimo taj kompas, onda nismo živjeli uzalud.

Završna riječ - Šta ostavljamo iza sebe?

Čovjek često živi kao da će imati beskonačno vremena da popravi odnose, nauči jezik bolje, nazove roditelja, zapiše priču djeda, počne klanjati redovnije, pročita knjigu, riješi dug ili uradi nešto za zajednicu. A život rijetko šalje upozorenje prije nego što zatvori jedno poglavlje.

Zbog toga se briga o vjeri, porodici i narodu ne smije odlagati za „jednog dana“. Jednog dana je često ime za vrijeme koje nikada ne dođe. Ako želimo sačuvati porodične priče, treba ih zapisati sada. Ako želimo da djeca govore bosanski, treba s njima govoriti sada. Ako želimo povjerenje u zajednici, treba držati riječ sada.

Možda ne možemo riješiti sve probleme Bosne. Ne možemo zaustaviti sve podjele. Ne možemo garantovati šta će naša djeca misliti kada odrastu. Ali možemo povećati vjerovatnoću dobrog ishoda vlastitim primjerom. To je skromna moć, ali je stvarna.

Na kraju ostaju tri pitanja. Jesmo li bili zahvalni za ono što smo naslijedili? Jesmo li ga učinili boljim dok je bilo u našim rukama? I jesmo li ga predali dalje tako da sljedeća generacija ima na čemu graditi?

Narod ne živi samo zato što se ljudi rađaju pod istim imenom. Živi kada nova generacija prepozna vrijednost tog imena i odluči da mu doda nešto svoje. Vjera ne živi samo u riječima koje ponavljamo. Živi kada se u našem karakteru može prepoznati trag onoga u šta vjerujemo.

I domovina ne živi samo na karti. Živi u čovjeku koji smatra da je zajedničko dobro njegova lična stvar.

Ako budemo takvi ljudi, onda ćemo moći reći da smo svojim precima odgovorili poštovanjem, a svojim potomcima ostavili više od nostalgije.

Ostavili smo im put.

2026

**“ NEMA NARODA
BEZ PROŠLOSTI,
NEMA BUDUĆNOSTI
BEZ IDENTITETA,
NEMA SLOBODE
BEZ VJERE I ISTINE. ”**

Ova knjiga je putovanje kroz naš identitet, vjeru, historiju, porodicu i domovinu. Podsjećanje ko smo, odakle dolazimo i šta smo dužni ostaviti onima koji dolaze poslije nas.

O VJERI

Islam kao temelj našeg identiteta i naša snaga u svakom vremenu.

O PORODICI

Porodica je prva škola, prva država i prva ljubav svakog čovjeka.

O BOSNI

Bosna nije samo zemlja. Ona je naš amanet i naša ljubav.

O BUDUĆNOSTI

Znanje, rad i jedinstvo su put koji nas vodi naprijed.

**ČUVAJMO SVOJE KORIJENE.
DA BISMO IMALI SNAGE ZA KRILA.**

**JEDAN NAROD PAMTI.
JEDAN NAROD ČUVA.
JEDAN NAROD TRAJE.**